

LUNDS
UNIVERSITET

Kullabergs grottor

Relationen mellan berget och människan under järnåldern

Karolina Jacobsen

Josefinelust strand på Kullaberg, oktober 2020. (Foto: Karolina Jacobsen, 2020-10-24)

Lunds universitet
Institutionen i arkeologi och antikens historia
Kandidatuppsats i Arkeologi
Handledare: Torbjörn Ahlström
ARKK04 HT20

Förord

Under min uppväxt har Kullaberg och Kullahalvön varit en plats med betydelse för mig. Mitt intresse har alltid funnits kring berget och de unika miljöer som finns där och under mina studier i arkeologi har detta intresse utvecklats ännu mer, speciellt kring områdets historia. Jag har länge velat studera forntiden på Kullahalvön och Kullaberg och det kändes som ett perfekt tillfälle och ett självklart val att det skulle vara mitt uppsatsämne under dessa studier. Jag skriver dessa ord under en pågående pandemi som har påverkat det vardagliga livet och det är inte lika lätt som det brukar. Men samtidigt har det varit ett perfekt möjlighet för mig att lägga hela mitt hjärta och själ i din här uppsatsen. Visst har det funnits vissa dagar där tröttheten och stressen tar över, men mest har jag funnit det roande och lärorikt. Mitt under dessa studier har jag även gått igenom en intensiv flytt från Helsingborg tillbaka ut hit till min nya lägenhet vid Krapperup slott. Sommarens vandringar och utforskning av berget och dess områden fick mig att längta tillbaka hit. Och nu känns det mer naturligt än någonsin, att sitta och skriva den här uppsatsen med berget som utsikt från mitt fönster.

Jag vill först och främst tacka min handledare Torbjörn Ahlström, för att alltid ha varit närvarande och har varit ett otroligt stöd och som jag har lärt mig mycket av. Jag vill tacka Kristina Jennbert, som bidrar och återuppväcker forskningen kring Kullaberg och Kullahalvön och som har delat med sig av många tips, Margareta Ramsey som jag fick äran att träffa, ha goda samtal med och som gav en guidad visning av fornsakssamlingen samt mycket användbar och intressant litteratur.

Sist men inte minst vill jag tacka mina föräldrar som tog steget att flytta från Helsingborg ut hit till Brunnby, min mor, Lena Jacobsen som alltid stöttar mig i allt och min far, Ulf Jacobsen som väckte mitt intresse för historia. Jag önskar att du fanns med oss idag, men jag vet att du är stolt över mig.

Och ett extra tack till fantastiska Kullabygden för att du finns och för dina underbara miljöer. Jag ser fram emot att lära mig mer om dig och lära känna dig mer under min framtida forskning.

Krapperup den 5 januari 2021

Karolina Jacobsen

Innehåll

Abstract	4
1. Inledning	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte och frågeställning	7
1.3 Forskningshistorik	7
1.4 Teori	8
1.5 Metod och material	10
1.6 Källkritik	11
2. Analys	12
2.1 Den fysiska grottan	12
2.2 Kullaberg – en topografisk bakgrund	13
2.3 Järnåldern på Kullahalvön – fynd och fornlämningar	14
2.3.1. Boplatser	14
2.3.2 Gravar	16
2.3.3 Fynd	19
2.4 Grottorna på Kullaberg	20
2.4.1 Lahibiagrottan	21
2.4.2 Mindre Josefinelustgrottan	22
2.4.3 Fredrik den VII:s grotta	24
2.4.4 Valdermarsgrottan	25
2.5 Flinta under järnåldern	26
2.6 Järnåldersgrottor och vindskydd i Norge	27
2.7 Grottor i skriftliga källor	28
Resultat	30
Diskussion	31
Sammanfattning	38
Slutsats	39
Avslut och reflektion	40
Litteratur	41

Abstract

Kullaberg is a unique landscape for southern Sweden and the caves have for long been an exciting phenomena for people, both in the past and present times. The archaeological research around Kullaberg's caves has long been focused on the Stone Age area and this has led to the caves being associated with this period. This study will instead consider the caves as a material object and its function and significance during the Iron Age, both economically and ritually, through a material perspective, landscape analyzes, and comparative analyzes with contemporary caves and shelters in Norway. Rocks and caves are often found in the Old Norse myths and sagas, played an important role in Iron Age societies and worldviews. To gain a broader understanding of the function and significance of caves, it is important to consider them as physical objects and the cave in the world of the mind.

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Kullahalvön består av ett flertal platser som brukats under en lång tid från stenålder till modern tid. Under flera års tid har platser från olika perioder, både innan och före vår historia, identifierats i form av boplatser, gravfält, åkrar och fornlämningar (Gustavsson 1994; Jennbert, 2009, s. 93ff; Salomonsson, 1959, s. 33). Vid dessa platser har fynd påträffats både av arkeologer och privatpersoner som även ger oss en närmre förståelse över vilka levnadsförhållanden människorna har levt under och aktiviteter som har skett vid olika områden (Jennbert, 2017).

Från Kullahalvön sträcker sig Kullaberg i nordväst med en miljö som är i sig väldigt unik för det skånska landskapet. I modern tid är berget välbesökt varje år av turister och har säkerligen fascinerat många människor sedan långt tillbaka. Bland klipporna finns det ett tjugotal grottor där endast ett fåtal har undersökts arkeologiskt, som ska ha varit i bruk sedan stenåldern och har troligtvis haft en huvudsaklig funktion som tillfälliga lägerplatser för eventuellt fiske och jakt (Jennbert, 2009, s. 97ff; Salomonsson, 1959, s. 39). Längre in i naturreservatets skogar finns välbevarade fornlämningar tillhörande yngre förhistoriska epoker, bland annat domarringar, gravfält, stensättningar, resta stenar och rösen, fornåkrar tillhörande järnåldern som breder ut sig över berget och områdena över Kullahalvön (Carelli, 2003, s. 15; Gustavsson, 1994, s. 26; Jennbert, 2009, s. 140; Ramsey, 2007, s. 13).

Sedan de första inventeringarna och undersökningarna som gjordes av Kullabergs grottor på 1900-talet av Gustav Retzius och Hans Wallengren, har berget länge förknippats med stenåldern. Detta har även förstärkts av identifikationer av boplatser och fynd daterade till samma epok (Retzius & Wallengren 1903). Inspirationen för att undersöka grottorna grundade sig i de arkeologiska undersökningar som gjordes av de paleolitiska grottorna i Frankrike och Belgien, samt grottan Stora Förvar på Stora Karlsö på Gotland. Förhoppningarna över att få samma resultat av undersökningarna på Kullaberg var höga, men då dessa inte nåddes valde man att inte fortsätta undersökningarna (Jennbert, 2009, s. 11, 20f; Schnittger & Rydh, 1940).

Fyndmaterialet från Kullen är sparsamt och fragmentariskt och därför behövs kompletteringar av andra fornlämningar, platser och teorier för att kunna utföra en tolkning av förhistorien på Kullahalvön. Som nämnt ovan har grottorna länge fokuserats kring stenåldern och än idag

förknippas grottorna med människorna som levde under den här tiden, trots att ¹⁴C - dateringar och osteologiska fynd tyder på ett tydligare bruk från järnåldern till modern tid (Jennbert, 2005, s. 51; Jennbert, 2009, s. 12, 32f, 111, 132f).

Knut Anders Bergsvik har skrivit om grottor och vindsydd i Norge och hur paralleller mellan dessa och skrifter så som sagor och dikter kan dras (Bergsvik 2018). Han diskuterar hur grottor och vindsydd kan ha använts praktiskt men även vilka eventuella symboliska betydelser dessa kan ha haft för människor under järnålder och medeltid. Han nämner att det både handlar om breda variationer av aktiviteter som kan delas in som primära och sekundära och att dessa grunder är baserade på skriftliga källor och arkeologiska fynd (Bergsvik, 2018, s. 38). Grottor framförs sällan som egna subjekt inom arkeologi och har därför blivit bortglömda då eftersom mestadels har nämnts i arkeologiska rapporter (Bergsvik, 2018, s. 32).

Kristina Jennbert förmedlar grottor ur två perspektiv - grottan som fysiskt objekt och grottan i sinnevärlden. Hon menar att båda perspektiven bör kombineras för att utveckla en bredare förståelse över grottornas funktion och betydelse för den förhistoriska människan och att dessa bör tolkas i relation till det övriga landskapet och de fornlämningar som finns omkring (Jennbert 2009) Analysen kommer presentera och ge en överblick över järnålderslandskapet på Kullahalvön och den relationella tolkningen mellan människan och berg som material och vad det har för symboliskt värde (Svedin 1983), vilket kan bidra till förståelsen för relationen till grottorna under järnåldern eftersom dem ingår i berget. Genom att betrakta grottorna ur ett materiellt och metaforiskt perspektiv i relation till det övriga landskapet och dra paralleller mellan Bergsviks studier, kan detta bidra till en djupare förståelse om grottornas funktioner och betydelser för järnåldersmänniskan. Den här studien kommer fokusera kring de järnåldersdateringar som förekommit i grottorna då tidigare forskning enbart har varit fokuserad kring stenåldern, vilket också kan bidra till en eventuell djupare förståelse över berget och Kullahalvöns historia. Grottorna behöver betraktas ur ett nytt perspektiv och bör inte enbart förknippas med stenåldern. För att kunna förstå grottorna är det viktigt att diskutera dem ur ett kulturell och naturligt perspektiv eftersom grottor ingår i den naturliga bergsformationen.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med undersökningen är att studera grottorna och bergets funktion samt deras betydelse för människorna som levde på Kullahalvön under järnåldern ur en såväl praktisk som symbolisk vinkel. Kullabergs grottor och även grottor generellt har länge förknippats med stenåldern i den arkeologiska forskningen. Den här studien kommer betrakta Kullabergs grottor ur ett nytt perspektiv för en bredare kunskap om grottornas historiska bruk. Frågeställning är baserad på vad människan under järnålder har haft för relation till berg och grottor.

- Vilken betydelse och funktion kan grottorna och berget haft för de människor som levde på Kullahalvön under järnåldern?
- Vilka ekonomiska funktioner har varit aktuella och vilka aktiviteter har utförts under järnåldern?
- Går det att tyda en eventuell symbolisk och rituell betydelse av berget och grottorna i relation till det övriga landskapet?

1.3 Forskningshistorik

Forskningen kring Kullaberg har länge haft sitt fokus på stenåldersepoken och även idag är det den period som grottorna oftast blir förknippad med, till exempel inom Kullabergs turism. Då den här studien inte kommer fördjupa sig i den tidigare forskningen kring stenåldern på Kullaberg, hänvisar jag i stället till Kristina Jennberts publikation "Kullabergs Grottor" för vidare intresse (Jennbert 2009). Det finns inte mycket forskning kring järnåldern på Kullaberg eller Kullahalvön och undersökningar kring grottornas bruk under järnåldern har tidigare inte gjorts. Men enstaka områden lokaliserade på Kullahalvön och nära berget har undersökts och visar indikationer från järnåldern, vilket kommer presenteras i analysen.

Baronen Carl Gyllenstierna var den som först under mitten av 1800-talet började engagera sig i Kullahalvöns forntid. Han hade ett arkeologiskt intresse och började samla på forntida föremål som huvudsakligen kom från bygden och än idag förvaras hans fornssaksamling på Krapperup slott (Jennbert, 2017; Ranby, 2005; Salomonsson, 1959, s. 35). Carl Gyllenstierna dokumenterade och avbildade även fynd och fornlämningar samt utförde utgrävningar. Tillsammans med arkeologen Nils Gustaf Bruzelius, som var amanuens vid Lunds universitets historiska museum, utförde han den första utgrävningen på Kullaberg år 1853 i snäckhögarna och stenstugorna nedanför Kullens fyr. Dessa stugor valde Gyllenstierna och Bruzelius att datera till stenåldern, men baserat på påträffade fynd som metkrokar av järn och fragment av

glaserat lerkärl, bör de dateras till järnålder och medeltid (Jennbert, 2009, s. 18; Jennbert, 2018, s. 117f; Salomonsson, 1959, s. 35)

På Kullahalvön finns ett antal gravfält och stensättningar som härstammar från järnåldern som framför allt dominerar i Brunnby socken (Gustavsson, 1994, s. 26). Vid införandet av Laga skiftet i socknen år 1830, påträffades arkeologiska föremål och lämnades in till Gyllenstiernas fornssaksamling på Krapperup. Flera gravar ska ha undersökts vid Björkeröd, Kockenshus och Mölle Hässle men dessvärre är dokumentationen bristande (Jennbert, 2018, s. 113ff). Söder om Lerhamn delundersöktes en domarring av både Gyllenstierna och Bruzelius. Enligt deras anteckningar påträffades bitar av en urna, kol, aska och ett ben samt en hög ska ha legat en bit ifrån domarringen där stenar ska ha bildat en kantkedja. I högen ska det ha funnits bitar av en lerurna, flintskärvor, samt två små fyrkantiga brynstenar; dessutom fanns det aska och kol överallt i högen” (Jennbert, 2018, s. 116). I Lerbergsskogen finns flera gravar från bronsålder och järnålder, bland annat en som troligtvis är en översandad domarring från äldre järnålder. Graven undersöktes år 1998 och i sanden påträffades fynd av brända ben från en vuxen individ samt slagen flinta (Jennbert, 2011, s. 17; Jennbert, 2018, s. 116).

Dessa spår efter Kullahalvöns järnålder kommer presenteras i mer detalj tillsammans med övriga fynd och fornlämningar under analysavsnittet. Landskapet spelar en viktig roll i tolkningen av grottornas funktion och betydelse då landskapet är en del av grottornas kontext.

1.4 Teori

För att kunna tolka grottornas funktion och betydelse för människan under järnåldern är det viktigt att betrakta dem tillsammans med berget eftersom grottorna är del av berget. Därför kommer grottorna betraktas ur ett materialistiskt perspektiv i den här studien där berget och grottorna utgör det materiella objektet. Detta bidrar till förmågan att kunna studera relationen mellan människor och berg samt hur grottorna kan betraktas som ett praktiskt fenomen likaväl som symboliskt. Studien kommer även behandla relationen mellan människa och landskap skapar en plats med funktioner- det vill säga hur materialitet skapar handlingar (Berggren 2014; Bourdieu 1999; Svedin 1983), vilken roll det metaforiska tänkandet har i den förhistoriska föreställningsvärlden och hur det skapas utifrån det materiella (Johansen, 1997).

Materialitetsteorin, eller materialitet, är en problematisering av mötet mellan människa och samspelet mellan dem. Människor och ting lever i samma värld och människan möter världen genom tingen. Genom materialitet fokuserar man mer på effekten av ett föremål eller fenomen

än på den fysiska formen och att detta är en kombination av mänskligt beteende och det materiella. Materialet bär våra värderingar - idéer som påverkar omvärlden och får oss att förstå oss själva (Hodder, 2012; Persson, 2014, s. 30ff) Materialet behöver inte enbart vara föremål, utan kan även vara monument eller landskap (Fahlander & Oestigaard, 2008, s.9–12).

Materialitet innefattar materialets livskraft som grundar sig i och är kopplat till sociala relationer. Det är performativt- något som görs och sker samtidigt som det byggs upp av relationer som är ständigt pågående processer (Hodder, 2012, Persson, 2014, s. 33f). Människan skapar och formar det materiella och vice versa. Det materiella kan ha ett eget aktörskap vilket sätter begreppen objekt och subjekt på sin spets. Materiellt aktörskap lösgör begreppen i form av människa och material som två självständiga aktörer som är beroende av varandra. Föremålen eller fenomenen ingår i sociala relationer mellan människor och/eller andra föremål. Förhållandet mellan materialets och människans agens och dess påverkan på varandra är ett viktigt begrepp för materialitet som utgör det sociala nätverket mellan dem. Materialitet är relationellt och grundar sig i sociala relationer. Det utgörs både av människan och föremålet och är beroende för varandra för dess överlevnad. Relationen möjliggör tingen som begripliga. (Robb, 2010, s. 504f, Persson, 2014, s.33ff)

Då grottorna både är kulturella och naturliga geografiska fenomen, är det viktigt att betrakta dem i relation till det övriga landskapet. För att utvidga tolkningarna av det sociala landskapet med grottorna betraktas dessa ur ett fenomenologiskt perspektiv- som går ut på att studera förhållandet mötet mellan varseblivningen och objekten för varseblivningen samt förklarar eller beskriver idéer och väsen. Detta perspektiv användes även inom den postmoderna landskapsarkeologin (Jennbert, 2002, s. 111). Genom att betrakta grottorna genom ett materialistiskt perspektiv i relation till landskap utvecklas en bredare förståelse över grottornas funktion och betydelse för den förhistoriska människan samt hur dessa tolkas i relation till det övriga landskapet (Jennbert 2009). Dessa perspektiv kommer användas i diskussionen efter den presenterande analysen av järnålderslandskapet och grottorna på Kullahalvön samt Bergviks undersökningar av grottorna i Norge.

Grottor kan betraktas som något otäckt för människan, vilket har skapat sagor och sägner. I sagor förknippas grottor oftast med troll, jättar och drakar (Tell, 1955, s. 9f). Grottor kan även förknippas med det underjordiska, tomtar, troll och har utvecklat sägner som vi bland annat kan läsa om i folktron (Åström, 1968, s. 8, 26). Sagor och sägner är en del av grottans kulturhistoria och grottornas namn är oftast baserade på en historia som är byggd på grottan och dess omgivande landskap (Westerdahl, 1983, s. 5).

Sten som material beskrivs inom arkitekturen som robust och ordinärt samt som ett motsägelsefullt material. Sten är ett fundament för orubblighet och hemkänsla men också ömtåligt och sällsynt i form av till exempel diamant eller guld (Waern, 2011). Berggrunden har en värdeladdad betydelse grundad i den äldsta byggnadskulturen och att sten är ett material med motståndskraft och tålighet vilket kan förknippas med en permanens. Detta är en anledning till att sten används för gravar och monument, ”stenen förmår att berätta något om tider före oss, och om tider som kommer”, skriver Waern (Waern, 2009, s. 5ff) och här kan en parallell dras till grottor som monument.

Vår mentala bild av en grotta hör oftast ihop med ett symbolvärde av den. Det finns flera grottor som tillverkades i syfte för att vara mystiska och poetiska platser i romantiska parker på 1700- och 1800-talet. Underjordiska håligheter skapade av människan som gruvor brukar också kallas för grottor eftersom de förknippas med människors föreställningar av en grotta. (Hunt, 2003, s. 7). Grottor har även i populärkultur och inom arkeologin förknippats med stenåldern och ”grottmänniskan”, något som bland annat grottorna på Kullaberg gjort sedan flera år tillbaka (Jennbert 2009).

1.5 Metod och material

Den huvudsakliga formen som använts i arbetet är litteraturstudier i form av böcker och artiklar som utgår ifrån tidigare forskning av de grottor som undersökts på Kullaberg samt kartlagda undersökningar och inventeringar vid Fornsök (Jennbert 2009; Fornsök 2020). Baserat på den här informationen och materialet ger jag en överblick över järnåldern på Kullahalvön och berget. Genom komparativa analyser med järnåldersgrottor och vindskydd i Norge som analyserats av Bergsvik (Bergsvik 2017; Bergsvik 2018) där han för paralleller till skriftliga källor i form av dikter och sagor, diskuterar jag möjliga funktioner och betydelser av grottorna på Kullaberg och studera dem ur ett materialistiskt och landskapsarkeologiskt perspektiv.

1.6 Källkritik

Det finns vissa avgränsningar som är viktiga att vara medveten om och ta ställning till i den här studien, framför allt att det råder en brist på ett tydligt arkeologiskt fyndmaterial. Som tidigare nämnt är dem föremål som hittats fåtaliga och fragmentariska på grund av vittring eller möjligtvis skador orsakade av djur (Jennbert, 2009, s. 55). De flesta saknar även kontext och plats då de har lämnats in som lösfynd av privatpersoner genom flera år. Fynd som dateras till järnåldern är mycket få på berget och behöver därför kompletteras med ¹⁴C-analyser, analyser

av strandförskjutning och det osteologiska materialet från grotterna samt andra fornlämningar i närliggande områden från tillhörande period samt precis före och efter järnåldern. Som Jennbert skriver är kunskapen om tiderna förr beroende av förmågan att tillvarata och analysera materialet. Att flera generationer ska ha befunnit sig under förhistorisk tid på Kullahalvön finns det ingen tvekan om och att flera gårdar, hus och gravfält kan ha funnits på flera platser är möjligt. Men många av dessa spår har fallit i glömska på grund av det bebyggda och uppodlade landskapet (Jennbert, 2011, s. 20).

Då endast fåtal grottor på Kullaberg har undersökts ger det även en minimal bild om hur berget och grotterna har brukats under förhistorien, vilket inte enbart beror på bristande intresse, utan även på grund av grotternas lokalisering vid branta klippor, höga höjder och rasrisk.

Det finns även skillnader mellan undersökningarna som gjorts av grotterna i Norge och grotterna på Kullaberg. De fynd som gjorts i Norge är mer berikat och har tydligt indikerat aktiviteter som djurhållning, begravningar och metallhantverk som inte går att tyda genom de fynd som gjorts på Kullaberg.

Det är även viktigt att ta en kritisk ställning till skriftliga källor och de gamla sagorna som Bergsvik (2018) drar paralleller mellan då dessa är skrivna under yngre perioder och att det inte är historiska texter. Men eftersom sagor och myter hade en viktig roll under järnåldern och var en del av människornas världsbild, anser jag att det är relevant att dra jämförelser för att kombinera olika perspektiv.

Vi människor bestämmer funktion och betydelse hos ett fenomen genom våra sinnen och i relation till den miljö som finns omkring det. Förändringen av miljön kan även förändra betydelsen och funktionen av fenomenet (Berggren 2014). Det sägs att grottor är beständiga över tid även om de kan förändras i utseende och form av erosion, vatten och vind, men då miljön omkring kan förändras genom tid så kan detta påverka grotterna som är en del av landskapet förändras för människan. Dessa perspektiv är viktiga att ställa sig kritisk till då människan idag inte lever i samma miljö som funnits under förhistorien och eftersom detta är en studie som är beroende av landskapet.

2. Analys

2.1 Den fysiska grottan

Citerat från Nationalencyklopedin (NE), definieras en grottas fysiska egenskaper som: ”grotta (italienska, ’grotta’, ’håla’, ’valv’, av latin cry’pta, se vidare krypta), naturlig hålighet i berg stor nog att rymma en vuxen person”(NE, 2020-11-30).

Grottor kan bildas på olika sätt som till exempel genom mindre sprickor i kalksten som vidgas till gångar och salar eller sprickor mellan två stenblock alternativt att två i berget som separeras av jordskalv. Vid Kullaberg har grotorna möjligtvis bildats genom sprickor som bildats av havsvågor. Dessa typer av urbergsgrottor bildas även under en påskyndad process som orsakas av vatten som frigjorts under isavsmältningen (Åström, 1986, s. 24, 29). Kullabergs grottor räknas som strandgrottor, även om alla inte ligger vid vår nutida strand. Detta är på grund av att strandlinjen har varierat i nivå över tid (Åström, 1986, s. 32).

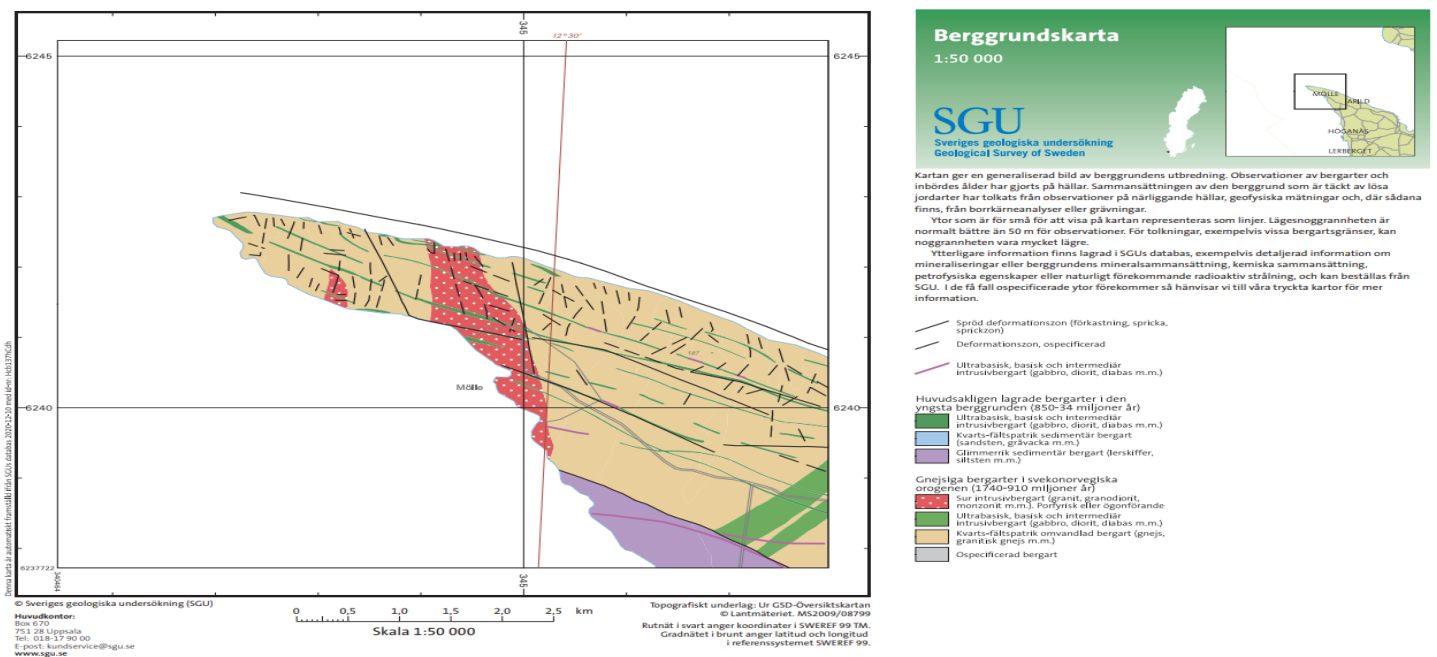

Fig. 1. Berggrundskarta över Kullaberg (SGU 2020-12-10)

2.2 Kullaberg – en topografisk bakgrund

Kullahalvön ligger i nordvästra Skåne där Öresund och Kattegatts möts sträcker sig urbergsskammen Kullaberg. Berget har en utstickande och otämjd miljö som är unik för det skånska landskapet med de branta klippor som formats över tid och böljande landskap längst kustslätterna med lövskogar och fäladsmarker (Jennbert 2011, s. 144; Länsstyrelsen Skåne 2020). Berggrunden domineras av granit, grejs och glimmer och bergets högsta punkt, Håkull, ligger på cirka 187 m över havet (Jennbert 2011; Länsstyrelsen 2020).

Berget är följt av småkulliga terrängar som möter slättbygden. Innan slätten dränerades i mitten av 1800-talet ska marken under förhistorisk tid bestått av ett stort vattenflöde med kärrmark. Sundet ska ha varit grundare och smalare under järnåldern och vattenleden kan ha varit passerbar för grundgående båtar under vikingatid (Jennbert, 2002, s. 113ff).

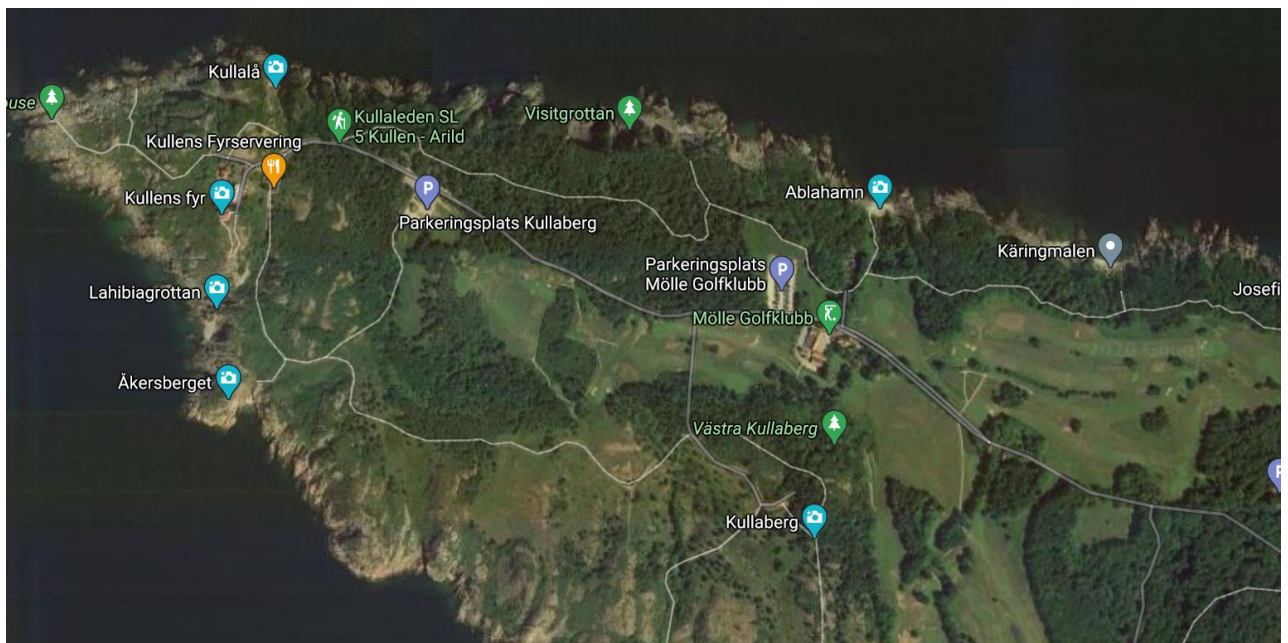

Fig. 2. Karta över Kullaberg (Google Maps 2021-01-04).

2.3 Järnåldern på Kullahalvön – fynd och fornlämningar

2.3.1. Boplatser

Kullahalvön har en lång historia som sträcker sig tillbaka till stenåldern, men det finns lämningar efter yngre epoker som järnålder och medeltid. Kristina Jennbert skriver att de fynd som finns bevarade idag är framför allt stenmaterial, men även föremål av brons, silver och guld samt pärlor av glas och glasfluss. Som tidigare nämnt är fynden fåtaliga men kompletteras med fornlämningar och genom ortnamn som dateras till järnåldern. Många platser har försvunnit med det nya odlingslandskapet och få fornlämningar har undersökts då Kullahalvön är ett mindre utnyttjat landskap (Carelli, 2003, s. 15; Jennbert, 2018, s. 110f; Ramsay, 2007, s. 13; Wijkander 1978). Detta nämner även Margareta Ramsay, hon nämner även att Kullahalvön framträder som ett centralområde under järnåldern (Ramsay, 2007, s. 13).

Bebyggelse från järnåldern har identifierats genom arkeologiska undersökningar, bland annat vid Mölle Hässle och Fjälarstorp ska det ha funnits permanenta gårdsbebyggelser under äldre järnålder (Jennbert, 2018, s. 111). År 1989 vid Mölle Hässle påträffades spår efter en järnåldersgård med en utsträckning på ungefär 630x70m (NV-SÖ). Stolphål, gropar, härdar och dominerande fynd av keramik från äldre järnålder hittades och ¹⁴C-dateringar från härdarna visar på att gården kan ha varit i bruk under den förromersk järnålder (Jennbert, 2018, s. 111; Ramsay, 2007, s. 13; Carelli, 2003, s. 16; Forsök 2020).

Fig. 3. Gård från förromersk järnålder (Forsök 2021-01-04)

Samma år påträffades även fler järnåldersboplatser från förromersk järnålder i Fjälastorp, bland annat i samband med anläggningen av Arilds Golfbana. Fynden var även här fåtaliga men stolphål, avfallsgrovar och kulturlager påträffades och kunde ¹⁴C-dateras. Vid en annan boplatz

fann man även ett cirka 15 m långt och 5 m brett vidjeflättat och lerklinat hus med ingång mot väster på ena långsidan som har ¹⁴C -daterats till äldre romersk järnålder (Jennbert, 2018, s. 111f; Carelli, 2003, s. 16f). Enligt Henrik Randy och Eva-Marie Nilsson, ska Brunnby varit ett centrum under vikingatid (Nilsson et al., 2011, s. 23). I Brunnby gjordes en serie provschakt vid kyrkan mellan norra kyrkogårdsmuren och prästgården där de äldsta huslängorna av prästgården ska ha funnits men som idag är riven. Majoriteten av fynden var yngre fynd, men intressant nog påträffades Östersjökeramik på ett fragmenterat lergolv, daterat till 1000- eller 1100-tal. Carelli skriver dock att det inte går att identifiera karaktären av bebyggelsen på grund av schaktets begränsade yta (Carelli, 2003, s. 45). Vid en större utgrävning inom Krapparps bytomt år 1995, gjordes en ¹⁴C -datering av ett stolphål som indikerade en äldre bebyggelse från vikingatid eller tidig medeltid. Dock tros anläggningen ha varit tillfällig och inte tillkommit under etablering av en permanent gårdsbebyggelse eftersom stolphålet var isolerat och fyndmaterial saknas (Carelli, 2003, s. 36f).

Även om få järnåldersboplatser har arkeologiskt undersökts så är det möjligt att spåra platser där bebyggelser från järnåldern kan ha varit anlagda. Fynd av eldslagningsstenar kan indikera möjliga platser där bebyggelse har funnits under folkvandringstid. Några av dessa platser har påträffats vid gravområdena i Skätekärr, Lerhamn, Kockenshus, Mölle Hässle och Bräcke samt områden i östra delen av Kullahalvön (Jennbert, 2011, s. 121f). Kullahalvön har flera ortnamn som slutar på -löv, -inge, -åkra och -by som kan vara härrörande ortnamn från folkvandringstid och vikingatid. Även ortnamn som slutar på -torp som till exempel Fjälastorp, Smedstorp, Himmelstorp samt -tofta, -åkra och -by är ortnamn som bildats under vikingatid och tidig medeltid. Carelli skriver att dessa ortnamn tros vara stabila och oförändrade, vilket är intressant när man studerar det historiska landskapet då ortnamnen har tillkommit i samband med bosättningarna. Han skriver även att bebyggelsenamnen indikerar en form av nykolonisation eller omorganisation under vikingatid och att det stämmer överens med arkeologiska lämningar från den yngre järnåldern som till exempel de deponerade skattfynden. Han tror att dessa möjligtvis kan ha gömts under oroliga perioder eller offerats för att visa sin tacksamhet till högre makter för de nya bebyggelselägena (Carelli, 2003, s. 20, 49; Ramsay, 2007 s. 13; Nilsson & Ranby, 2011, s. 23; Gustavsson, 1994, s. 30f). Enligt Jennbert går det inte att pröva de ortnamnshistoriska beläggen då det råder en brist på arkeologiskt material (Jennbert, 2018, s. 112f).

Gyllenstierna och Bruzelius identifierade stenruiner vid Kullens västra spets där den nutida fyren idag ligger. Dessa ruiner var cirka 2,5 x 3 m stora och i den ena påträffades en eldstad

och i de andra hittades kol och aska. Utgrävorna fann fynd av ben från nötkreatur, får, tamsvin, fisk och snäckor. Dessa daterade Gyllenstierna och Bruzelius till stenålder, men baserat på fyndmaterialet bör dessa dateras till järnålder eller medeltid, vilket även Jennbert skriver (Jennbert, 2009, s. 104f). Liknande tomter som dessa stenruiner finns även på Hallands Väderö och på Själlands norra kust. Vad dessa tomtningar har använts till är inte helt säkert, men det finns teorier om att de ska ha använts som temporära bostäder som beboddes av människor under fisk- och säljakt, förråd och anläggningar för silloljaproduktion. Tomtningar med dessa funktioner användes under järnålder och medeltid. Även om det saknas detaljer, ingår både dessa tomtningar och grottor i järnåldersbebyggelsen (Jennbert, 2009, s. 105; Jennbert, 2018, s. 117f).

Platser med tydliga gravlämningar är dominerande lämningar i Brunby socken hade under förhistorisk tid ett starkt band till bofasta befolkningar. Därför kan gravfält indikera eventuella boplatsområden under järnålder (Gustavsson, 1994, s. 26).

Andra boplatser på berget är hittills inte känt. De boplatser som identifieras och delvis undersökts eller investerats som stenåldersboplatser på berget, behöver nödvändigtvis inte vara fastställda (Fornsök 2020). När fyndmaterialet enbart består av flinta som inte har några tydliga stenåldersdateringar, så har lokaler registrerats som stenåldersboplatser och att begreppet ”stenåldersboplatser” får ses som en redovisningsteknisk term (Tronde, 1985, s. 114; Knarrström, 2000, s. 97).

2.3.2 Gravar

Vid Lerhamn, Kockenshus, Himmelstorp och Björkeröd finns bevarade gravfält från järnåldern med domarringar, stensättningar och resta stenar. Alla gravar har inte undersökts arkeologiskt men baserat på karaktär rör det sig om gravfält från yngre järnålder (Jennbert, 2018, s. 113ff; Ramsay, 2007, s. 13). Det breda uppträdandet av domarringar på Kullahalvön är i sig intressant då dessa är ovanliga ur det skånska perspektivet (Jennbert, 2011, s. 18). Vid Himmelstorp nära Himmelstorpsgården finns bland annat ett stort gravfält daterat till yngre järnålder med två domarringar, två runda stensättningar samt sexton resta stenar som tolkas vara rester från en skeppssättning (Fornsök 2020; Gustavsson, 1994, s. 26f).

År 1851-53 undersöktes domarringen söder om Lerhamn delvist av Bruzelius och Gyllenstierna. Fragment från en urna, kol, aska och enstaka ben påträffades i den centrala delen av domarringen och kunde dateras till yngre järnålder baserat på att gravskicket bestod av

kremeringar (Jennbert, 2018, s. 116). I samband med bebyggelseförändringen och uppodlingen under Laga skiftet som genomfördes i Brunnby socken år 1830. I följd med Carl Gyllenstiernas arkeologiska intresse, fick invånarna i Björkeröd tillåtelse att röja åkrarna och plocka bort stenar under hans uppsikt. Dokumentationen efter dessa undersökningar finns bevarade i Krapperups godsarkiv men är dessvärre fåtaliga. Bland annat ska en blågrön mosaikpärla från Krapperups fornssaksamling hittats i en av gravarna (Jennbert, 2018, s. 113f). I Lerbergsskogen år 1998, undersöktes en stenkrets som troligtvis är en översandad domarring. I stenkretsens sydvästra del påträffades brända ben från en vuxen individ och slagen flinta. Graven är svår att datera men är sannolikt från den äldre järnåldern baserat på att de brända benen var rensade och det inte fanns någon sot eller aska i graven. Jennbert skriver att flintan kan vara en del av fyllnadsmaterialet som täckte gravgömman och att flintan kan härstamma från äldre bosättningar (Jennbert, 2011, s. 17f; Jennbert, 2018, s. 116).

De äldsta beläggen för Brunnby kyrkobyggnad dateras till slutet av 1100-talet eller kring 1200-tal och det finns inga indikationer på att det ska ha funnits en förkristen träkyrka. Dock förekommer uppgifter om marknamnen ”klockåkern” och ”gamla kyrkogården” i 1569 års landebok, som innehåller en förtäckning över den fasta egendomen som var bunden till kyrkorna i Lunds stift. Klara Wijkander har studerat dessa marknamn och dess ursprungliga betydelse och tror att det rör sig om en plats där en äldre kyrka och kyrkogård kan ha förekommit. Hon stärker dessa antaganden med att utmärka åkern intill där det ska ha funnits en äng som kallats ”Kapellsäng”, omnämnd ”Capelzäng” i en karta från 1712 och i en annan från 1830-tal som ”Cappelsåker”. Åkern ligger väster om ett bronsåldersgravfält och undersöktes år 1992. Carelli nämner att spår efter en sådan begravningsplats kan ha påträffats men att vidare studier av äldre kartor visar på att fel plats har undersökts och att kyrkan möjligtvis ska ha legat söder om vägen mellan Krapperup och Brunnby (Carelli, 2003, s. 74; Wijkander, 1978, s. 94f).

Fig. 4. Dommaring från Himmelstorp (Foto: Karolina Jacobsen 2020-05-22).

Fig. 5. Resta stenar vid Himmelstorps gravfält (Foto: Karolina Jacobsen 2021-01-10)

2.3.3 Fynd

De grav- och boplatzlämningar som undersökts indikerar på en mer bofast befolkning under äldre järnålder. Lämningar från yngre järnålder är färre men enstaka fynd kan indikera på yngre bebyggelser. Fynd har påträffats vid odlingar som kan indikera områden där det har funnits bebyggelse under järnåldern, till exempel unika metallföremål, ovala eldslagningsstenar och pärlor. Dessa fynd har hittats och lämnats in till museer och privata samlingar under 1700- och 1800-tal men har inte hittats under arkeologiska undersökningar (Carelli, 2003, s. 19; Jennbert, 2018, s. 118).

Fig. 6 & Fig. 7. Fornsakssamlingen på Krapperups slott (Foto: Karolina Jacobsen 2020-11-23)

Fynden har påträffats vid olika platser på Kullahalvön. Tre denarer med porträtt av den romerska kejsaren Trajanus hittades vid Kullen. I Tunneberga hittades en provinsialromersk nyckel i en odling och är en typ som användes under den senare delen av romersk järnålder och folkvandringstid. I Skättekärr har man även hittat ett solidus och A-brakteat och i Väsby ett F-brakteat, som är en ovanlig typ. Nergrävda guldföremål kan spegla en orolig period kring områdena, vilket pågick under folkvandringstid (Gustavsson, 1994, s. 28; Jennbert, 2018, s. 118ff; Ramsay, 2007, s. 13). I Väsby hittades även ett treflikigt silverspänne från vikingatid tillsammans med arton pärlor av glas och karneol. Dessa fynd tillsammans tros utgöra en kvinnograv (Gustavsson, 1994, s. 29). I Höganäs hittades ett vendeltida s-formigt spänne, i Utvälinge en dubbelskalig spännbuckla av Jellingestil och även tre silverskatter från vikingatid, bland annat silverskatten från Bräcke 11 som är en av de största silverskatterna som hittats i Sverige. Skatten består av 117 delar silversmycken och hacksilver samt 130 mynt och

påträffades vid en gård år 1876-77 (Carelli, 2003, s. 19f, 49; Gustavsson, 1994, s. 29; Jennbert, 2011, s. 17ff; Jennbert, 2018, s. 120ff). Ett annat skattfynd påträffades år 1913 i Mölle vid ett grävningsarbete som består av 8 delar silversmycken samt 3 arabiska mynt. Dessa typer av silverskatter kan indikera vikingatida bebyggelseplatser (Carelli, 2003, s. 19f).

Fig. 8. & Fig. 9. Olika fynd från Kullahalvöns områden (Foto: Karolina Jacobsen 2020-11-23)

2.4 Grottorna på Kullaberg

På Kullaberg finns det ett tjugotal grottor men endast fem av dessa är arkeologiskt undersökta. De flesta av grottorna, även de som inte är undersökta, tros ha varit vattenfyllda största delen av stenåldern enligt strandförskjutningsstudier (Jennbert, 2009, s 17, 28, 97). De undersökta grottorna som ska ha varit under bruk under järnåldern är den Mindre Josefinelustgrottan. Fredrik den VII:s grotta, Lahibagrottan, Silvergrottan och Valdermarsgrottan (Jennbert, 2009, s. 142).

Ben från boskapsdjur och fisk har påträffats i kollager som ^{14}C -dateras till järnålder och även spikar och nitar av järn som kan ha tillhört tunnor, kistor eller båtar från järnålder och medeltid. Även fragment från yngre rödgods har hittats som härstammar från samma perioder (Jennbert, 2009, s. 42ff). Flintredskap och flinta förekom även vid dessa undersökningar där några går att datera till stenålder och resterande fynd är svåra att datera då de är fragmentariska (Jennbert, 2009, s. 32, 56) vilket gör det inte möjligt att säkerställa om hela flintmaterialet härrör från

stenåldern. Dateringarna har då grundat sig i det osteologiska materialet, strandlinjeförändringen och ^{14}C -dateringar. ^{14}C -dateringarna indikerar en tydligare datering från järnålder till och med medeltid (Jennbert, 2009, s. 28, 97).

2.4.1 Lahibiagrottan

Lahibiagrottan ligger mellan två bergväggar nästan längst ut på berget på södra sidan. Grottan ligger cirka 7 meter över havet, är väl synlig utifrån och lätt att ta sig till (Jennbert, 2009, s. 36). Inne i grottan är marken halvcirkelformad och innan de arkeologiska undersökningarna var den fylld med vittrade stenar som rasat till följd av erosion. En undersökning av grottan utfördes år 1902 av Gustav Retzius och Hans Wallengren, där de påträffade några oregelbundna flintskärvor och slutförde sedan undersökningen för att i stället undersöka en annan grotta som var mer lättillgänglig. Retzius återvände några dagar sedan för att undersöka närmre och påbörja ett provgropsarbete. Han noterade att det kollager som påträffats fortsatte in i grottan men undersökningen avslutades här ännu en gång på grund av rasmassorna (Jennbert, 2009, s. 36f; Retzius & Wallengren, 1903). Enligt Jennbert består fynden från groparna av några avslag, flintblock och en keramikskärva. Fynden förvaras idag på magasinet vid LUHM men fynd från de övriga provgroparna saknas. Enligt anteckningar som gjordes vid undersökningen ska ett innehållsrikt flintmaterial samlats från provgroparna och med går idag inte att bekräfta (Jennbert, 2009, s. 37).

Lagerföljden ska ha varit komplicerad men även påvisat spår efter eventuella bosättningar. Detta kunde även arkeologen Bengt Salomonsson intyga som fortsatte undersökningarna av Lahibiagrottan år 1956. Han konstaterade att återkommande bosättningar ska ha funnits från yngre stenålder fram till medeltid och inventerade stenåldersboplatser i närliggande områden. Bland annat en i Ablahamn som undersöktes 1957 där fynd liknande dem som påträffats i Lahibiagrottan också påträffades (Jennbert, 2009, s. 37f; Salomonsson 1959).

Retzius och Wallengrens tolkning av grottans funktion byggde på en teori om att det skulle ha varit en boplatser och de hade en idé om att berghällarna kunde ha använts som väggar där trädstammar hade kunnat läggas för att bilda ett tak (Retzius & Wallengren, 1903, s. 147; Jennbert, 2009, s. 55). Men då fyndmaterialet är bristande och har påverkats av grottans förvittring och eventuellt av djur så skapar det källkritiska problem för att kunna helt identifiera grottans funktion. Vissa möjliga aktiviteter identifieras genom flintfynd och det osteologiska materialet. Flintslagning har förekommit baserat på fynd av block, avslag och några enstaka spånfragment vid grottans mynning. En del av flintmaterialet är bränt vilket kan indikera att

flintan kan ha varit i kontakt med en härd som funnits utanför grottan (Jennbert, 2009, s. 56). Endast fåtaliga flintföremål har tillvaratagits men enligt Jennbert kan dessa inte dateras närmre än till den äldre stenåldern. Hon nämner att föremål som tillverkats förmodligen har tagits med av människorna från platsen. Flintslagningen som förekom vid grottan härstammar även till äldre stenålder baserat på fyndens läge över havet och i förhållande till strandlinjeförändringen (Jennbert, 2009, s. 56). I stratigrafin påträffades även ett kollager där ben från bland annat tamsvin, flinta och ett antal järnföremål påträffades (Jennbert, 2009; s. 56) men belegg för att fynden härrör från järnåldern saknas.

2.4.2 Mindre Josefinelustgrottan

Mindre Josefinelustgrottan ligger på den norra sidan av Kullaberg, är den högst lokaliserade grottan på berget och har varit tillgänglig för människorna under nästan hela förhistorien. Grottan ligger vid Josefinelustmalen tillsammans med Fredrik den VII:s grotta till vänster om malen och den Större Josefinelustgrottan till höger. Grottan ligger skyddad inne i en vik och är ganska liten i storlek i relation till de andra grottorna med en mynning som är riktad åt öster. Hällarna i grottan är inte vattenslipade likt dem som finns i Lahibiagrottan (Jennbert, 2009, s. 61ff, 72).

Salomonsson valde att undersöka grottan samt ett litet område utanför år 1958. Enligt Jennbert ska Salomonsson skrivit i en odaterad rapport att en profil längst grottans längdaxel anlades med ett sonderingsschakt på 2 kvadratmeter men att linjen förflyttades in mot bergsväggen på grund av rasrisken. På grund av risken för ras nåddes aldrig botten på alla ställen av schaktet och bör därför grävas och tömmas för att kunna undersökas. Idag går det att tyda ett djupt håll inne i grottan efter den arkeologiska utgrävningen (Jennbert, 2009, s. 61ff).

Flintan låg utspridd över hela yttre undersökningsområdet och alla lager men färre fynd påträffades längst ut vid stupen. Fyndmaterialet var fokuserat i mitten av grottan och bestod av flinta i form av små avslag, spån, spånfragment och mikrospån samt en knacksten och en omhuggen handtagskärna i nedre lagret. Även enstaka träkol påträffades utanför mynningen, några sotiga stenar i ett djupt lager och skiffrihet på bergsväggen intill pekar på att det möjligtvis kan ha funnits en härd. Obränd flinta påträffades även vid grottan som vid Lahibiagrottan men inte i lika stor mängd. Den största delen av flintmaterialet är obränd och dem enstaka redskap som bland annat tvärpil, trindyxa och spånskrapor dateras till senmesolitikum (Jennbert, 2009, s. 66f; Salomonsson, 1959).

Det intressanta är att även om flintmaterialet dateras till senmesolitisk tid så visar ett kolprov (Prov St-705) som togs från ett träkolslager cirka 1,30 m under grottans översta yta en datering till yngre romersk järnålder. Ett annat kolprov (LuA-4819) gick igenom trädartsanalyser vid laboratoriet i Lund år 2005 där 12 fragment var bitar från yngre stamvirke av björk och ek, daterades till 200-talet. Som Jennbert skriver så visar att proven visar att det ska ha funnits aktivitet vid grottan under romersk järnålder även om det inte går att sammanfoga det till de arkeologiska fynden (Jennbert, 2009, s. 71f). I det osteologiska materialet finns det även ben från får/get som knyter an till Kullabergs betesdrift och Kullagårdens djurhållning under järnåldern eller yngre period (Jennbert, 2009, s. 73).

Fiske, matberedning och flintslagning har varit aktiviteter som förekommit vid grottan precis som i Lahibiagrottan, men då stratigrafien inte tillräckligt tolkningsbar så är det svårare att bilda sig en tydligare uppfattning. En egenskap som skiljer grottan åt från de andra är en plattform som troligen har använts som en slagplats baserat på påträffande flintavslag (Jennbert, 2009, s. 72). Här finns en utsikt över havet som människor möjligen har funnit lockande även under järnålder som stenålder.

Fig. 10. Mindre Josefinelustgrottan (Foto: Karolina Jacobsen 2020-10-24)

2.4.3 Fredrik den VII:s grotta

Fredrik den VII:s grotta ligger 8,3 m över havet med mynningen gömd från havet och består av en kvadratliknande grundplan med ett välvt diabastak och gnejsväggar. För att nå grottan måste man ta sig över en mindre bergformation som ligger mot väster. Grottans läge visar att den har varit tillgänglig under förhistorisk tid förutom under en period under stenåldern cirka 8000 – 4000 år f.v.t, Erteböllekultur samt tidig- och mellanneolitikum på grund av en hög vattennivå (Jennbert, 2009, s. 73, 79).

Undersökningen av grottan utfördes år 1902 av Retzius och Wallengren efter att ha övergett Lahibiagrottan eftersom de ansåg att Fredrik den VII:s grotta skulle vara enklare att undersöka då den inte fylld med stenmassor. I den centrala delen av grottan gjordes ett schakt där ett lager på 20-25 cm djup bestående av vittringsmaterial påträffades som innehöll skalsnäckor samt partiklar av träkol i nedre delen av lagret. Det underliggande lagret var svartfärgat och var ännu mer berikat med träkol och innehöll benmängder från däggdjur, fåglar, fiskar och mer skal. En del av djurbenen ska även ha varit brända vilket kan ha varit en indikation på ett härdområde. Kollagret fortsatte ut i sidorna av grottan i en mer brunaktig färg där även fler djurben påträffades. Utanför Josefinelustmalen påträffades en slagplats (Jennbert, 2009, s. 74, 76, 79).

Redskap påträffades vid platsen men härstammar från stenålder, bland annat en kärnyxa av flinta och en flintskrapa. Även en nål av ben hittades samt ovala stenar som tolkas ha använts som mortelstenar för att ta ut märgen ur ben. Nålen har troligen använts för att sy fiskenät (Jennbert, 2009, s. 76). ¹⁴C-dateringar av benfragment från nötkreatur, får/get och tamsvin ger indikationer på att de härstammar från yngre perioder, bland annat dateras nötkreaturbenet till vikingatid. Man daterade även ett ben från den övre delen av bröstbenet av en tumlare som dateras till tidig medeltid (Jennbert, 2009, s. 79).

Fig. 11 & Fig. 12 Fredrik den VII:s grotta (Foto: Karolina Jacobsen 2020-10-24).

2.4.4 Valdermarsgrottan

På norra sidan av berget 7 m över havet ligger ett ravinområde med amfibolit nedanför Håkull där Valdermarsgrottan utformas av två korsade bergssprickor. Grottan är både hög och rymlig och stor men öppningen är inte synlig från havet. Grottan är dold bakom klippor och är först synlig för människor som kommer från havet. För att ta sig till dit följer man landvägen ner till grottan och man behöver vandra i en brant terräng och sedan klättra ner till själva grottan (Jennbert, 2009, s. 81, 83).

Endast ett par kvadratmeter av det stenfyllda bottenlagret i grottans centrum grävdes av Retzius och endast en liten flintskärva som var grovt tillslagen påträffades. Undersökningen var besvärlig och inget annat fynd påträffades (Jennbert, 2009, s. 81).

Baserat på att det inte har påträffats några arkeologiska fynd vid grottan, ansåg Retzius att den inte kan ha brukats under forntiden. Men enligt studier av vattennivån och grottans läge, har den varit tillgänglig under en period av den äldre stenåldern innan den blev vattenfylld och sedan tillgänglig igen under bronsåldern (Jennbert, 2009, s. 81). Det är svårt att tyda grottans användning men enligt Jennbert kan den ha använts för avfall och/eller eventuellt en plats för matlagning (Jennbert, 2009, s. 83)

2.5 Flinta under järnåldern

Hur grottorna har använts under den här perioden vet man inte säkert, men förmodligen har de använts som tillfälliga och säsongsmässiga lägerplatser för övernattnings, fiske, jakt och matberedning enligt de tolkningar som gjorts (Jennbert, 2009, s. 11, 93f, 99, 139). Flintan som hittats i grottorna finns inte naturligt på Kullaberg, vilket betyder att människor måste ha fraktat flintan till grottorna. Troligtvis har flinthantverk varit en förekommande aktivitet vid de undersökta grottorna på Kullaberg, något man oftast kopplar till forskningen kring stenåldern men som vore lika möjligt under järnåldern. Mikrospånen som hittades i Lahibiagrottan är ett sådant exempel som är svårt att datera då de förekommer under många tidsperioder. Jennbert nämner att flintan som påträffats i grottan är av dålig kvalitet och grovt bearbetad eller inte alls samt att den här typen av flintanvändning kan förekomma under järnåldern (Jennbert, 2009, s. 51, 143).

Bo Knarrström framför en viktig aspekt kring flintfynd i sin avhandling om hur flintan inte uppmärksammas vid yngre boplatser. Han skriver att flinta som påträffats vid undersökningar först tros tillhöra stenålder och bronsålder men som vid resulterande datering visar sig härstamma från järnålder. Knarrström tror att detta beror på brister i söknings- och analysmetoder där järnåldersflintan senare kastas bort direkt i fält eller fått gå igenom en otillräcklig registrering i efterarbetet då de inte har ingått i de prioriterade frågeställningarna. Han skriver även att flintmaterialet ibland felregistrerats som föremål från äldre bosättningar i rapporter (Knarrström, 2000, s. 96).

Kanske har flintan under järnåldersundersökningar bortprioriterats för att man har varit intresserad av metallen och haft fynd av guld och prestigefynd som mål, vilket är en problematik då flinta förmodligen fortfarande har varit ett viktigt råmaterial för det vardagliga järnålderhantverket och inte bara under äldre perioder. Som Knarrström skriver förekommer flinta nära järnåldersbosättningar och även inom boplatserna i golvlager och stolphål. Oftast förekommer det som avfall tillsammans med fynd som keramik, sländtrissor och pärlor (Knarrström, 2000, s. 96ff). Fyndmaterial domineras oftast av flinta även i järnålderskontexter, ett exempel som Knarrström nämner är en boplatz från äldre järnålder där viktfordelningen av flintan utgör nästan hälften av det kompletta materialet (Knarrström, 2000, s. 98, 101ff, 107, 111; Söderberg, 1995, s. 34).

Om flintan som hittats i grottorna har härstammat från järnåldern och inte förekommer naturligt vid berget finns det mängder av flinta på Kullahalvön som människorna kan ha tagit med sig

till platserna från andra områden, man hade tillgång till råmaterial (Jennbert, 2009, s. 72; Knarrström, 2000, s. 111). Då materialet från grottorna är så pass fragmenterat och antalet redskap är fåtaligt, har det inte varit möjligt för mig att kunna studera dessa närmre för att kunna urskilja eventuella spår efter järnålderteknologi. Kanske har mycket av flintmaterialet från undersökningar av järnåldersboplatser och grottor bortprioriterats- vilket har resulterat i bristande dokumentation av eventuella flintföremål från järnåldern på Kullahalvön.

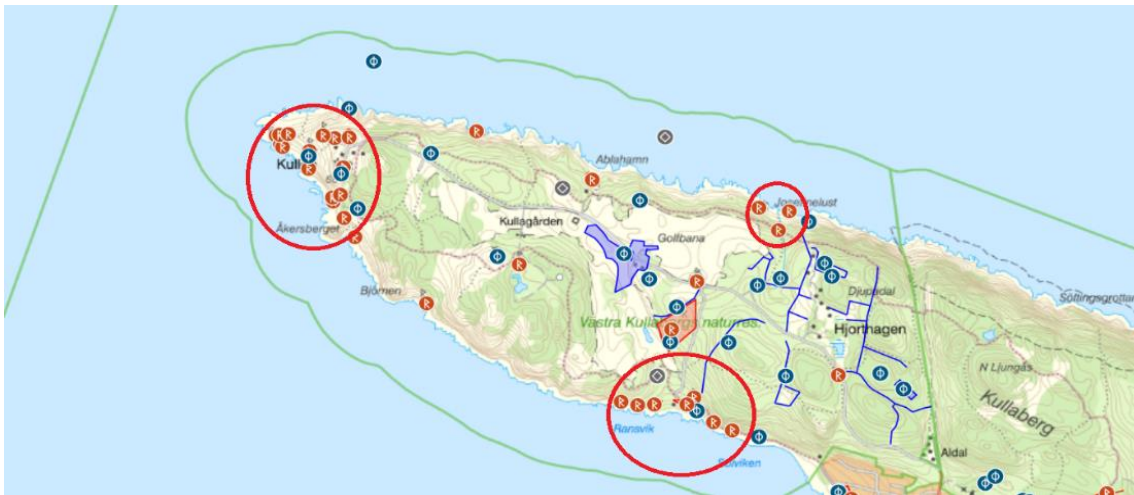

Fig. 13. Områden med indikerade "stenåldersboplatser" (Fornsök 2020-01-04)

2.6 Järnåldersgrottor och vindskydd i Norge

Grottor och vindskydd av sten har länge brukats i Norge, men som i Sverige och många andra regioner i Europa har grottorna i stort sett ignorerats av arkeologer och sällan publicerats. Bergsvik undersöker artefakter och biofakter som hittats i 32 olika grottor och vindskydd i Norge och tolkar uppfattningar och användning av dessa platser under sen järnålder och medeltid (Bergsvik, 2018). Han skriver att variationen av aktiviteter i grottor och vindskydd är av bred och att det handlar om primära och sekundära aktiviteter och funktioner. De primära funktionerna är rituella platser, verkstäder, gravplatser och stationer för jakt och fiske, medan de sekundärt kunde användas för offer, spinning eller rökning (Bergsvik, 2018, s. 38).

Ett exempel på en möjlig jakt- och fiskeplats är Kjerringholet som är en liten och smal grottplats där det har påträffats fragment av täljstenskärl och bakstenar som använts vid matberedning under sen järnålder och medeltid. I en ann grotta vid Hidlaren hittades ben från fisk, säl och får/get nära en härd som ^{14}C -daterats till vikingatid (Bergsvik, 2018, s. 38).

När det gäller vindskydd kan dessa ligga nära gårdar, som i Vasselhellaren där det har hittats keramik och täljsten. Bergsvik skriver dock att det råder brist på bevis för att fastställa

platsernas funktioner. Möjligtvis kan dessa vindskydd varit skyddade arbetsutrymmen, platser för djur, rastplatser eller lagringsanläggningar under sen järnålder och medeltid. Ett annat exempel han nämner är Jonstadshelleren som ligger på en sluttning ovanför bosättningen och kan ha använts för samma aktiviteter eller spinning. Förutom liknande fynd som påträffades i Vasselhelleren hittades två läderskor, en slipa och spindelvirvlar (Bergsvik, 2018, s. 42f). Grottan Kvernberghula ligger ovanför en slätt där aktivt jordbruk har förekommit redan under tidig järnålder. Bergsvik anser att grottan inte kan ha använts för ekonomiska ändamål eftersom den är svår att komma åt men kan möjligen ha använts som ett gömställe för lokalbefolkningen (Bergsvik, 2018, s. 43).

Grottor och vindskydd beskrivs även som platser för ritualer och begravningar baserat på värdefulla och exklusiva fynd som hittats och tolkas som offer. En doppsko av ben hittades i en grotta vid Årneshula. Doppskon hade ornament av Mammenstil som dateras till sen vikingatid. I grottan finns det även äldre kulturlager från en gravplats daterad till bronsålder (Bergsvik, 2018, s. 44).

Bergsvik ser en förändring av grottor och vindskydd genom att dem främst används som rituella platser och i viss mån till jakt- och fiskestationer under yngre järnåldern och sedan under medeltid används för aktiviteter likt de som ägt rum kring närliggande gårdar, till exempel hantverk (Bergsvik, 2018, s. 42, 46).

2.7 Grottor i skriftliga källor

Grottor omnämns i isländska medeltida skrifter. Bergsvik skriver bland annat om grottor som brukats under järnåldern och drar paralleller till några av de medeltida isländska sagorna. Som tidigare nämnt har grottan i vår sinnevärld oftast haft en roll som något mystiskt och ibland fasansfullt, vilket dock är individuellt. I skrifterna befinner sig ofta människorna i grottor med övernaturliga varelser eller gudar (Bergsvik, 2018).

Att grottor ska ha använts som bostäder eller temporära lägerplats nämns i några av de isländska sagorna. Bland annat i Grettis saga *Ásmundarsonar*; "Han skall utestängas från kyrkor och sällskap av kristna män, hedningar, hus och grottor, från varje värld utom Hell's" (Bergsvik, 2018, s. 47). Men det är endast i ett fåtal av sagorna där grottor används som bostäder som är tillägnade för vanliga människor. Det handlar oftast om bostäder för övernaturliga element, framför allt jättar och att grottorna besöks av män med högre status. Bergsvik skriver att dessa möten konstrueras i Grettis saga om Hallmundr och hans dotter som bor i en grotta på Island

och får besök av Grettir (Bergsvik, 2018, s. 47). I *Fljótsdæla saga* som utspelar sig en höst i Njarðvík på Island, tar Þorkell, Gunnsteinn and Þorbjo skydd under ett vattenfall i Gönguskarð där de övernatta på vägen till berget (Bergsvik, 2018, s. 47). Bergsvik nämner att övernattnig vid grottor och vindskydd är vanlig även under modernare tid vid vandring mellan gårdar och sommargårdar (Bergsvik, 2018, s. 47).

Grottor framställs oftast som tillfälliga fångstplatser och gömställen i många av sagorna snarare än boplatser, både för tjuvar, krigare på flykt från fejder eller rymlingar som flyr efter att de har dödat någon. Det som är oftast förekommande i dessa typer av sagor är att grottorna som gömställe inte framställs som något positivt. I sagorna uttrycker personerna ofta en negativ attityd till att gömma sig i grottor och det framställs som något nedvärderande. Dessa personer brukar tillhöra lägre status men det förekommer även berättelser om människor av högre status som gömmer sig i grottor (Bergsvik, 2018, s. 47; Johansen, 1997, s. 127).

I nordisk mytologi är grottor ofta förekommande och scenen för många händelser som förknippas med död, katastrof och förändringar i världsordningen. Ett vanligt tema är att gudar, hjältar eller människor får tillgång till kunskap när de har gått igenom övergångsriter och initieringar i grottor. Jättar i sagor och dikter är ofta förknippade med berg och grottor. Oftast överlistas jättar av gudar trots att deras dominans och listighet, men i Snorres Edda är dessa berättelser förmodligen något färgade av den kristna synen (Bergsvik, 2018, s. 49f).

Exempel på detta finns bland annat i Snorre Sturlassons Edda, *Gylfaginning*, när delegater skickades ut från Asagård för att be alla varelser gråta för den döde Balder så att han skulle komma tillbaka från döds gudinnan Hel. De bad jättekvinnan Þökk som levde under ett vindskydd, men hon vägrar. Jättekvinnan tros vara Loke och tillfångatas och förs till ett annat vindskydd för att bli straffad fram till världens ände, Ragnarök. Ett annat exempel är guden Oden i *Heimskringlá* (Ynglingesaga), som sjunger sånger för att öppna stenar och berg och är förklädd för tag på det skaldiska mjödet hos jätten Suttungr (Bergsvik, 2018, s. 49f).

Ett annan väsen som kopplas till grottor, berg och underjorden är dvärgen. I *Voluspá* kallas dvärgar för ”de visa i bergen” och dvärgen Alvið i dikten *Alviðsmal* påstås ha sitt hem i underjorden som ligger under en klippa. Dvärgar beskrivs även som skickliga smeder (Bergsvik, 2018, s. 51).

Resultat

Det finns indikationer från järnåldern i grottorna på Kullaberg och i relation till de övriga samtida kulturella spåren på berget som gör att det antyda ett eventuellt bruk, både ekonomiskt och eventuellt kultiskt. Även om det arkeologiska materialet är bristande så visar de arkeologiska dateringarna att grottorna även har använts under järnåldern.

Genom att studera de arkeologiska fynd som gjorts i grottorna, övriga fornlämningar i närliggande områden och skrifter, ger det en överblick över grottors ekonomiska funktion som till exempel jakt – och fiskestationer. Vad man känner till så finns det inga fynd som påträffats i Kullabergs grottor som indikerar på att det dessa ska ha använts som begravningsplatser eller rituella platser, men genom att studera landskapet, fynd och gravfält i närliggande områden så kan berget tolkas som en ”helig” plats under järnåldern och under äldre perioder.

De fornnordiska sagorna och metaforerna som finns i dessa spelade en viktig roll i järnålderns samhällen och världsbild. Därför är Bergsviks paralleller intressanta i relation till grottorna och berg som material då dessa är ofta förekommande i skrifterna. Kanske har människorna som levde på Kullahalvön, eventuellt Kullaberg, under järnåldern betraktat dessa ur samma perspektiv.

Forskningen kring grottorna i Norge och på Kullaberg visar att det är svårt att studera dessa som ensamma objekt. De brukar alltid nämnas i andra samband och för att kunna få en förståelse över grottors funktion och betydelse i vår historia, behöver vi se de i relation till det övriga landskapet oberoende om fynd påträffas i grottorna eller inte. Det är möjligt att är nödvändigt att ställa sig kritiskt till de inventerade ”stenåldersboplatser” och den flinta som hittats och ifrågasätta om dessa verkligen härrör från stenåldern.

Även om grottorna i Norge och på Kullaberg är till viss del olika, så finns det ändå likheter. Vi diskuterar ofta grottor i samband med stenåldersepoken, men studier visar på att de har haft en viktig funktion och betydelse för människor även längre fram i historien. Detta gäller endast inte bara grottors ekonomiska funktion, utan även deras symboliska funktion för människan under järnåldern.

Diskussion

Även om det arkeologiska fyndmaterialet som ingår i denna studie är bristande och svårt att datera, så kan grottorna och det omgivande landskapet och grottorna tolkas och analyseras som materiell kultur inom arkeologin. Landskapet är en samordnad och dynamisk beståndsdel i skapande av det mänskliga och samhällsrummet liksom de arkeologiska fynden och fornlämningarna. Landskapet kan betraktas som en mänsklig teaterscen, man kan dra liknelser med det sociala producerandet och det som händer i landskapet är relationer mellan människorna. Landskapet är en kulturell produkt och en samordnad enhet där kultur och natur inte kan betraktas som motsatser dessutom är naturgeografiska och kulturella spår viktiga att studera (Jennbert, 2002, s. 109f). Diskussionen mellan natur och kultur är dock kontinuerlig och det är viktigt att ställa sig kritisk till studier gällande relationen av det förflutna, bland annat kring de etiska diskussionerna om hur den moderna människan betraktas som en naturvarelse liksom växter och djur samt anses vara ett privilegium respektive förbindelse gentemot dessa. Relationen mellan natur och människa har aldrig varit konstant det kan finnas svårigheter för den moderna människan som utvecklats i samband med industrialisering och stadstillväxt att föreställa sig den förgångna relationen till natur (Jennbert, 2002, s. 110, 113), i det här fallet grottorna. Naturens symboliska frågor bör inte diskuteras isolerat från de frågor som även berör den ekonomiska användningen av naturen och det inte ska separeras från den verkliga kontexten (Svedin, 1983, s. 200).

Diskussionen kring relationen mellan människa och natur är i den här studien viktig därför att relationen spelar en stor roll för att förstå funktionen av naturliga fenomen som materiella ting, i det här fallet är det naturliga fenomenet grottan. Grottor har både en relation till natur och människor och i förhistorien spelade relationen mellan människa och natur en viktig roll. Snorre Sturlasson beskriver även jordens och människans uppståndelse i fornnordisk religion som en naturlig uppkomst och att släktskapet mellan jord och människa är viktigt (Johansen, 1997, s. 40). I detta sammanhang är det viktigt att känna till att religion och natur är två viktiga faktorer i järnålderns samhälle och människornas föreställningar.

För att förstå grottorna som monument är det metaforiska tänkandet viktigt oavsett om monumentet har en praktisk eller kultisk funktion och perspektivet spelar även en stor roll i järnålderns historiska förståelse (Johansen, s. 1997, s. 131, 143). Det metaforiska tänkandet förekommer ofta i de gamla myterna och sagorna som speglar människornas föreställningsvärld under järnåldern. Berget och grottorna refererar inte enbart till sig själv utan även som ett

visuellt budskap att funktionen inte behöver vara densamma som förr eller nu. Genom att leta efter samband mellan monumenten i skriftliga källor och den materiella kulturen kan det bidra till förståelsen över den fornnordiska föreställningsvärlden (Johansen, s. 1997, s. 143). Johansen beskriver ett metafysiskt förhållande till landskap och att en dold värld bortom det permanenta landskapet som var av betydelse för de levande under järnåldern (Johansen, 1997, s. 46, 145f) vilket passar bra in på det unika landskap som finns på Kullahalvön och berget med grottorna. Trots att en del av de fysiska spåren av Kullahalvöns järnålderslandskap ligger under jord, saknaden av säkra fynd från grottorna och där med det dolda mentala landskapet, är även det som även glömts bort viktigt för vår historia (Küchler, 1993). Platser är viktiga delar utav processen att skapa det förflutna även om de inte är byggda av människor då naturliga platser även ger en känsla av plats (Berggren, 2014, s. 229; Bradley, 2000). Grottornas funktion kan genom metaforiskt tänkande skapa en funktion eller symbolik, som inte finns hos objektet utan är ett tillstånd från den som betraktar (Johansen, 1997, s. 53f). Genom metaforiskt tänkande är materiell kultur en form av kommunikation och det materiella objekt har fysiska egenskaper som form och färg vilket ord saknar (Johansen, 1997, s. 55, 59). Dock är skapandet av en metaforisk koppling av det materiella individuellt och bör därför inte betraktas som en säker källa.

I teorin om praktik skapas strukturer av människors upplevelser och sinnen genom vår förmåga att se, höra, lukta, smaka och känsel (Bourdieu 1999, s. 120) och upplevelserna genom känslor skapar relationer som skapar struktur och förståelse över världen som inte behöver vara universellt utan ett gemensamt biologiskt fundament hos oss människor men där erfarenheterna är kulturellt utmärkande (Berggren, 2014, s. 229f). En naturlig plats med starka fysiska strukturer som Kullaberg och grottorna som finns där, kan betraktas som en plats med en betydande roll för samhällsstrukturer utan att vara monumental. En känsla av plats behöver inte röra sig inom en mental mall utan kan vara en sinnlig eller fysisk upplevelse av platsen som sedan utvecklar en betydelse som även är ansluten till minnen av det förflutna (Berggren, 2014, s. 227). Det finns flera redogörelser inom materialitetsteorin som syftar till att minnen och det förflutna uppstår i samverkan med platser och föremål och att de materiella tingen är objektifierade i minnena samt att en plats kan spela en liknande roll. En plats med betydelser och minnen från tidiga händelser kan skapa en känsla av plats och känslan av platsen innebär av att uppleva platsen till sitt förflutna genom dessa minnen och associationer (Berggren, 2014, s. 229). Därför är det även viktigt att räkna in andra kulturella spår som finns på berget, även

från tidigare perioder. Den rituella funktionen av berget har redan spår som dateras till bronsåldern i form av gravhögar och ristningar.

Viktigt att tänka på är att både naturen och människan förändras och att detta även förändrar meningen och betydelser. Varken människor eller landskap är statiskt då båda parter omformar varandra genom tid (Jennbert, 2002, s. 111). Kullaberg och grottorna bör därför betraktas ur ett landskapsarkeologiskt perspektiv och analysera klimatförändringar, strandlinjeförskjutningar, förändringar i biotoper, de ekonomiska systemen och bosättningsstrukturer. Den postmoderna landskapsarkeologin vill komplettera tolkningar av det sociala landskapet och mångtydligheten med inspiration från mentalitetshistoria och fenomenologi (Jennbert, 2002, s. 111). För att diskutera ett landskap från både en funktionell och symbolisk innebörd bör man närma sig berget och dess landskap och betrakta det ur ett vardagsnära perspektiv och de existentiella frågorna (Jennbert, 2002, s. 116) vilket är därför jag har valt att både studera grottornas vardagliga bruk under järnåldern och se de ur ett metaforiskt och materialistiskt perspektiv. Eftersom grottorna är ett naturligt fenomen och ingår i berget, så kommer jag därför diskutera grottorna i samband med det fullständiga berget.

Vilken betydelse och funktion har grottorna och berget haft för de människor som levde på Kullahalvön under järnåldern? Vilka ekonomiska funktioner och aktiviteter har det rör sig om?

Vad grottorna har haft för betydelse och funktion för människorna på Kullahalvön under järnåldern finns det olika teorier om. Genom de arkeologiska studier som har gjorts av grottor som brukats under järnålder på Kullaberg och vid andra platser som till exempel i Norge, tycks det ha varit tillfälliga lägerplatser för olika aktiviteter och under olika säsonger. Främst tros grottorna ha använts under fiske- och säljakt och eventuellt jakt på vilt där beredningen av kött har skett i grottorna. Beredning av kött syns i det osteologiska materialet på Kullaberg. Likt grottorna i Norge har det påträffats ben från fisk, boskap och vilt som dateras till järnåldern via ¹⁴C-analyser och kontexter. Kanske har beredningen ingått i jaktaktiviteterna som skett vid grottorna på grund av praktiska skäl för att undvika onödig frakt till boplatserna. Jag anser att djurhållning inte kan ha varit möjligt rent praktiskt vid grottorna på Kullaberg likt grottorna i Norge, på grund av de branta och höga klipporna.

Träkol och eldpåverkade stenar är signalement för eventuella härdar som ska ha brunnit vid grottorna och kanske har dessa använts både som en värmekälla och för tillagning av mat då ben påträffats i dessa centrala kolpartier. Detta är aktiviteter som lika gärna kan ha pågått under

järnålder som stenålder. Grottorna på Kullaberg ligger lokaliserade i en miljö fullt med resurser nära havet och i skogen, vilket högst möjligt har bidragit till människornas vald av plats. Dessa platser kan även ha brukats på samma sätt under föregående perioder där minnen från dessa har lagrats i grottorna som människorna under järnåldern tagit del av och därför brukat dessa på samma sätt som deras förfäder. Likt idag kan vi bruka en plats eller ett objekt på samma vis då funktionen har varit densamma i generationer.

Rester av härdar och kol behöver nödvändigtvis inte enbart brukats vid matlagning eller som värmekälla då dessa härdar är mångfunktionella och kan även ha använts vid eventuellt hantverk (Bergsvik, 2018, s. 42). Det finns dock inga fynd från Kullabergs grottor som indikerar brytning eller metallsmide men att andra former hantverk ska ha förekommit i grottorna kan indikeras. Bland annat hittades en bennål som kan ha använts vid tillverkning av fiskenät (Jennbert, 2009, s. 76). Den mentala bilden att grottor ska ha använts som hantverksplatser och metallsmeder ser vi i myterna om dvärgarna som är skickliga smeder och befinner sig i grottorna som tidigare nämnt i analysen (Bergsvik, 2018, s. 51).

Bergsvik diskuterar om grottor endast har använts av folk med lägre status, vilket är intressant med tanke på den negativa synen på grottor som beskriv i de gamla sagorna och myterna där högre uppsatta människor känner sig förödmjukande när de är tvungna att övernatta i grottor. Dock anser jag att det inte är rimligt att dra den här slutsatsen baserat på det som syns i sagorna. Grottor har troligen varit tillgängliga för alla människor oavsett status. Möjligtvis att vissa grottor på Kullaberg kan ha haft kopplingar till närliggande gårdar likt i Norge, men detta finns det inga tydliga belägg för. Att de närliggande gårdarna har tillhört människor av högre status, finns det inga belägg för.

För tillfället känner man inte till några spår som visar på att grottorna kan ha tillhört några av de identifierade järnåldersboplatser som ligger lokaliserade längre ner på berget kring Himmelstorp, Kockenshus samt närliggande områden som Mölle Hässle och Lerhamn (Jennbert 2018) Eventuellt då de inventerade stenåldersboplatserna på bergets topp inte är undersökta och baserat på kritiken gällande detta begrepp som framförs av Knarrström, skulle dessa eventuellt kunnat brukas under järnåldern (Fornsök 2020; Knarrström, 2000). Studierna kring ortnamnen visar även att dessa är oförändrade och har tillkommit i samband med bosättning, vilket även tyder på att det ska ha funnits fler boplatser i närheten av grottorna som idag inte har kunnat påträffats (Carelli, 2003, s. 20; Wijkander 1978).

Inga tidigare studier om grotterna på Kullaberg ska ha ingått inom territoriella gränser har gjorts men Johansen framför en intressant relation mellan borg och berg. I SAOL är ordet ”borg” ett inhemskt germanskt ord som har sin rot i ”berg” och att det vi kallar för fornborg idag hade det betecknade ordet ”sten” under järnåldern och medeltid (Johansen, 1997, s. 138). Detta är en intressant koppling till stenmaterialets funktion och innebörd. Hon skriver att berget hade samma funktion som skydd och gömställe likt en borg och att både levande och döda beskyddades (Johansen, 1997, s. 138f). Kanske har inte människor utifrån haft tillgång till dessa grottor och de har enbart tillhört människorna som levt på Kullahalvön under järnåldern, eller till och med enbart dem människor som levt på bergets boplatsområden. Kanske har berget haft ett eget samhälle utan relation till resterande bofasta på ön.

Förutom att berget även kan vara ett skydd för de döda, nämner hon även relationen mellan berg och hög- hur dessa högar i nordisk mytologi betraktas som miniatyrer av berg samt att gravar och gravfält ofta har namn innehållandes ordet ”berg” som Oseberg (Johansen, 1997, s. 13, 145). Här kan berg metaforiskt kopplas till det rituella och naturliga.

Kan berget och grotterna ha haft en eventuell symbolisk och rituell betydelse?

Kullaberg är en exotisk plats för södra Skandinavien och utstickande med sin otämjda miljö i relation till Kullahalvöns slätter. Längst hela Kullaberg finns det spår efter förhistoriska gravfält från bronsålder och järnålder, i form av gravhögar, stensättningar, domarringar och resta stenar. Gravfälten sträcker sig från toppen vid Kullensfyr ner till slätterna och de finns även utspridda över olika områden på Kullahalvön. En figurin från bronsålder, som avbildar en kvinna eller gudinna, har påträffats vid närliggande nutida Kullens fyr under de äldsta undersökningarna på berget vilket skulle kunna indikera ett område av rituell innebörd (Jennbert, 2009, s. 94). Man har även hittat ett svärd från äldre bronsålder tillsammans med en underkäke vid Kockenshus (Gustavsson, 1994, s.24). Att Kullabergs grottor ska ha använts vid rituella ändamål som till exempel begravningar finns det inga belägg för så som i några av grotterna i Norge där prestigefynd som vapen, smycken och människoben har påträffats.

Även om det inte finns några indikationer på att det ska ha förekommit rituella aktiviteter i grotterna, så kan grotterna tillsammans med berget likna ett monument genom de fysiska strukturerna även om de inte är gjorda av människor. Berggren skriver att naturliga platser var viktiga för att skapa samhällsordning under förhistorien. Betydelsen av människors sinnliga upplevelser av platser skapar minnen och föreställningar om platser och landskap som delas med varandra. Hon skriver även att känslan kan vara en fysisk upplevelse som skapar en känsla

till platsen som i sin tur skapar en betydelse när känslorna förbinder sig med platsens förflutna (Berggren, 2014, s. 227f). Kanske har de monument som skapats under järnåldern med dem som byggts under tidigare perioder tillsammans skapat ett betydande landskap för dessa människor med en ”helig” symbolisk betydelse. I vissa kulturer kan en geologisk formation betraktas som något ”heligt” och detta påverkar den fenomenets fysiska manifestation (Svedin, 1903, s. 202). Grottorna kan därför ha betraktats som heliga fenomen även om det inte finns några arkeologiska spår i materialet då de befinner sig på ett berg med ”helig” betydelse baserat på landskapet. Jennbert nämner bland annat att bergformationer och höjder som Kullabergs högsta höjd Håkull, spelar en stor roll i den förkristna kosmologiska världen som ett farligt men samtidigt ett inbjudande fenomen samt att de betraktas som heliga platser. Hon skriver att berget skulle kunna hänga ihop med dödsrikeföreställningar och drar paralleller till Torsdyrkaren Torolf Mostraskegg som efter sin död trodde att han skulle hamna i *Helgafell* (det heliga berget) en plats där de döda i släkten skulle samlas. Hon nämner även att berg nämns som metaforiska beskrivningar och föreställningar (Jennbert, 2005, s. 140f). Johansen beskriver berget som en fördold värld där de efterlevande befann sig och genom detta kunde de som var kvar i livet kommunicera med andra sidan (Johansen, 1997, s. 145f). Detta ser vi både i mytologierna och även i de samiska religionerna.

Grottor har sedan länge betraktats som ett mystiskt fenomen har lockat människor men även varit något fasansfullt som man bör hålla sig ifrån. De har både i de gamla och moderna sagorna förknippats med övernaturliga varelser, det underjordiska och skatter. Berg som material har enligt sagorna och även i dagens arkitektur haft värdeladdad betydelse och är grundad i den äldsta byggnadskulturen och gravmonument som Rasmus Waern skriver i sin publikation (2011).

Berg kan både betraktas enbart som den fysiska geologiska formationen och i till exempel litteratur som ett abstrakt fenomen med symbolvärde (Svedin, 1983, s. 201). Bergsvik drar paralleller till de gamla sagorna och dikterna som berör grottor som generellt fenomen där grottor beskrivs som en boplats för troll, lägerplats för människor och gömmor för skatter. Men det som oftast förekommer är en negativ inställning till grottor och att det är förnedrande att bosätta sig i dessa. Berg och grottor betraktas även i folktron och i våra moderna sagor som ett vackert men fasansfullt fenomen (Bergsvik 2018).

Grottor som objekt har oftast omnämnts i skrifter och sagor, men Kullabergs grottor har inte enskilt nämnts. Kullaberg omnämnt i *Jomsvikingasaga* som handlar om grundandet av Jomsborgsfästning av Palnatoke och jomsvikingarnas krigståg till Norge. I sagan nämns en

episod som utspelar sig på berget där Kung Harald blir utmanad av Palnatoke i en sport som tolkas vara den äldsta skidtävlingen. Det här utspelade sig på ett stup som Palnatoke skulle åka nerför som skulle innebära döden men som han överlevde. Detta gav ”Palnatokes skrânt” sitt namn som är lokaliserat nära Kullens fyr idag (Jomsvikingernes saga, 1978).

I förhistorisk samisk religion spelar berg relationen mellan berg och sjöar en väsentlig roll inom samers rituella topografier. Samiska offerplatser domineras av berg och klippor som följs av fjäll och bergstoppar samt sjöar och vikar (Ahlström, 2009, s. 134; Manker, 1957) Ahlström skriver att sjöar och berg kan tolkas som mötet mellan dödsriket och den levande världen ur ett animistiskt perspektiv (Ahlström, 2009, s. 134). I hans publikation ”Underjordiska dödsriken” skriver han om megalitgravar placering i ett landskap av symbolisk intensitet där bergformationer skapar landskapets karaktär och gravarnas koppling till höjdformationer och bergmaterialet som används för gravarnas uppbyggnad (Ahlström, 2009, s. 134f). Dessa studier kan även kopplas till grottorna som betraktade monument som är placerade på höjder och är utformade i berg som tolkas vara ett heligt material som ligger i koppling till vatten. Möjligtvis har berget varit en betydande och symbolisk resurs för uppbyggnad av stensättningar och domarringar som finns på Kullaberg. Monument placerade på berg och vatten är något som ofta förekommit under förhistorien, där monument är placerade på bergshöjder eller högar som ersatt dessa höjder vid kuster och ristade hällar vid vatten. Grottornas kontakt med havet både från höjd men från tidigare strandlinje kan då tolkas som heligt betydande platser för människorna under järnåldern och även under hela förhistorien.

Andra forskare har även fört paralleller mellan den nordiska mytologin och den samiska religionen och funnit likheter i de rituella praktikerna som begravningar i grottor och vindskydd (Lund 2015; Solli 2002). Bergsvik skriver att exempel som dessa från de isländska sagorna och samiska förbund är källor för grottor som ett fenomen med fara, visdom och makt (Bergsvik, 2018, s. 55; Bergsvik et al. 2018).

Bergsvik skriver att grottor länge har associerats med religiös och rituellt bruk, mer än ekonomiska funktioner som lagring, workshops eller skydd och att det är svårt att avgöra detta enbart genom att studera arkeologiska fynd ur ett praktiskt perspektiv och ifrågasätta rituella tolkningar då fynden kan inneha flera funktioner (Bergsvik et al., 2018, s. 3f).

Det kan vara svårt att sätta sig in i dessa landskap då den religiösa dimensionen som fanns under järnåldern försvann vid kristnandet och inte finns kvar i det nutida västerländska samhället (Johansen, 1997, s. 39) De materiella omgivningarna på Kullen var viktiga för människornas

levnadsmönster och identitet samt både praktiskt och mentalt påverkade deras liv. Kullaberg har förmodligen haft flera viktiga platser och mötespunkter för olika funktionella och sociala händelser som var knutna till den tidens föreställningsvärldar som finns inplanterade i det nutida landskapet (Jennbert, 2005, s. 144). Några av dessa platser kan ha varit berget och grottorna där människor har utfört aktiviteter, ekonomiska som kultiska under järnåldern.

Människan upplever världen genom sina kroppar och sinnen och minnen skapas och lagras i de materiella tingen och monumenten (Johansen, 1997, s. 46f), i det här fallet landskapet med både naturgeografiska och kulturella spår. Berggren nämner att ritualiserade praktiker är det som skapar de fysiska minnena och en plats och känsla av plats betraktas som en sinnlig och kroppslig upplevelse samt att minnena har en avgörande roll när det kommer till förståelse av världen (Berggren, 2014, s. 229). Människorna under järnåldern kan därför ha tagit vara på minnen från grottorna samt det naturliga och kulturella landskapet som vi även kan se spår av idag.

Grottorna är beroende av landskapet för sin funktion och betydelse. Kanske har även grottorna varit de fenomen som påverkat människornas funktion av berget som plats och spelat en stor roll i deras utformande av landskapet? Kanske har grottorna kan ha bidragit med inspiration till aktiviteter som utförts av människor på platsen och närliggande områden på Kullahalvön. Med det här menar jag att det inte behöver vara landskapet som bidrar till grottornas funktion, utan grottor som bidrar till funktion av landskap.

Vad dessa funktioner och betydelser har varit kan man diskutera mycket kring om, men något som också är viktigt att tänka på är att viss rituell aktivitet även kan ha ekonomisk betydelse och vice versa (Gustavsson, 1994, s. 46).

Sammanfattning

I den här studien har syftet varit att ta reda på Kullabergs grottors funktion och betydelser under järnåldern. Bakgrunden ett kort övergripande över Kullabergs landskap, grottorna och tidigare undersökningar som fick inspiration från samtida grottundersökningar av Stora Förvar på Gotland samt de paleolitiska grottorna i Frankrike och Belgien. Här nämner jag även Bergsviks undersökningar av järnålderns grottor och vindskydd i Norge och en inledning till varför jag gör den här studien. Mitt syfte är att studera grottornas funktion och betydelse under järnåldern då tidigare forskning kring Kullabergs grottor enbart har varit fokuserat på stenålder. Att studera grottornas betydelse under järnåldern kan eventuellt ge bidra till en bredare kunskap om bergets

historia. Materialet som har använts har varit publicerade källor av tidigare forskning kring Kullabergs grottor, järnåldern på Kullahalvön, topografisk bakgrund, järnåldersgrottor i Norge och de gamla myterna och sagorna. Analysen är ett presenterande kapitel som ger en överblick Kullabergs topografi och över järnåldern på Kullahalvön då det är viktigt att se grottorna och berget i relation till det övriga landskapet. Detta följs av de tidiga resultaten från de undersökta grottorna med fokus kring de spår som härrör från järnåldern. Jag har även valt att presentera några perspektiv kring flinta inom arkeologiska undersökningar och begreppet ”stenåldersboplatser” och de problem som finns kring detta enligt Bo Knarrström. Detta väljer jag att ta med i min analys då Kullaberg har flera endast inventerade stenåldersboplatser med funnen flinta som inte har genomgått en fullständig arkeologisk undersökning. Detta följs av Bergsviks undersökningar av grottor och vindskydd som brukats under järnåldern i Norge med paralleller dragna till de gamla myterna och sagorna. I diskussionen drar jag vidare paralleller mellan Bergsviks studier och Kullaberg grottor och diskuterar grottorna ur ett materiellt perspektiv där grottorna är det materiella objektet. Dessa betraktar jag även i relation till det övriga landskapet då grottorna både är ett naturligt fenomen och ett kulturellt spår och det går inte att utesluta några av dessa då det är beroende av båda parter för att få sin betydelse och funktion, både ekonomiskt som rituellt.

Slutsats

Vad grottorna på Kullaberg har haft för funktion och betydelse för människorna under järnåldern finns det som tidigare nämnt flera teorier. Troligtvis har det rört sig om ekonomiska funktioner som stationer för fiske- och jakt, matberedning, tillfälliga lägerplatser och hantverksplatser. Det här är spår som även syns i det arkeologiska materialet och förekommer vid andra grottundersökningar.

Om grottorna på Kullaberg har haft ett religiöst eller rituellt bruk finns det inga spår efter. Men genom att betrakta grottorna i relation till det övriga landskapet så tillhör dessa rituellt miljö. I myterna och sagorna speglas en föreställningsvärld som var viktig för samhällena och människorna under järnåldern där berg och grottor är ofta förekommande. För att förstå funktionen och betydelsen av grottor är det viktigt att både studera båda perspektiven, grottan som fysiskt objekt och grottan i sinnevärlden för en bredare förståelse. Det är viktigt att komma ihåg att fornnordiska mytologierna och metaforerna spelade en stor roll i järnålderns vardag, historiska förståelser och världsbild.

Avslut och reflektion

Hela Kullaberg är ett intressant arkeologiskt landskap med flera kulturella spår. Anledningen till att jag har valt att studera grottorna är på grund av att det är dessa som Kullabergs forskning har sitt fokus och att det är från dessa jag vill tolka ur ett annat perspektiv.

Jag vill här med avsluta den här studien med några ord inför framtida forskning. Även om grottorna är svåra att tolka så är berget och Kullahalvön en unik plats för södra Sverige som har många spår i landskapet. Grottorna bör därför inte undvikas i arkeologins värld och endast räknas in i ett landskap, utan är ett fenomen som är utstickande i landskapet och bör därför studeras som enskilt fenomen. Att endast fåtal av grottorna är undersökta ger heller inte en rättvis bild över den förmedlade funktionerna av ”Kullabergs grottor”.

Det är även viktigt att inte låsa sig vid kopplingen mellan grottor och stenåldern då grottor har spelat en roll i den övriga förhistorien. Det finns mycket på Kullahalvön att undersöka, inte bara grottorna, men jag har valt att använda mig av dessa grottor då det har gjorts undersökningar kring dessa och ge dessa nytt liv igen ur ett annat perspektiv och epok.

Kanske kan den framtida forskningen studera berget och de inventerade stenåldersboplatserna för att faktiskt förstå bergets bruk under historien och inte vara kvar i den romantiska tanken som enbart handlar om stenåldern på Kullaberg som under 1800- och 1900-talet. Varför fanns det ingen nyfikenhet kring till exempel järnåldern på berget då det visats tydliga dateringar från epoken? Och varför ska man ge upp ett sådant unikt landskap för att målet och resultaten inte blev som önskat. Kanske har dessa önskemål legat bakom inventerande av boplatserna där flinta påträffats och därför blivit bestämda ”stenåldersboplatser”. Dessa grottor behöver inte och har sannerligen inte haft samma bruk som grottorna i Belgien och Frankrike.

Som Jennbert skriver är det visar de arkeologiska fragmenten att det är möjligt att urskilja förhållningssätt i Kullahalvöns landskap även om viss historia och namn. Landskapet är fyllt med kulturella spår från tiden mellan stenålder och modern tid, och genom att få mer kunskap om bergets förhistoria, bidrar det till mer kunskap om Kullahalvön (Jennbert, 2005, s. 144). Jag kan inte mer än att samtycka med dessa ord.

Genom att lära sig mer om något annat som inte är sitt mål och önskade resultat, kan det även bidra till kunskapen om tiden som var innan och vår tid som är nu.

Litteratur

- Ahlström, T. (2009). ”*Underjordiska dödsriken*”. Humanosteologiska studier av neolitiska kollektivgravar (Vol. 18). Institutionen för arkeologi. Göteborgs universitet.
- Berggren, Åsa. (2014). A sense of place at a fen. I: Furholt, M., Hinz, M., Mischka, D., Noble, G. & Olausson, D. (red). *Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic*. Bonn: Habelt, 227-234.
- Bergsvik, Knut Anders. (2017). Caves and rockshelters in Iron Age coastal Norway: At the margins of society? In: S. Semple and C. Orsini, ed. *Life on the Edge*. Neue Studien zur Sachsenforschung. Hannover: Hannover Museum Press, 317–334.
- Bergsvik, Knut Anders. (2018). The perception and use of caves and rockshelters in Late Iron Age and medieval western Norway, c. AD 550-1550. I: Bergsvik, K.A. & Dowd, M. (red). *Caves and Ritual in Medieval Europe, AD 500-1500*. Oxford: Oxbow books. 1-9. <https://doi.org/10.2307/j.ctvh1dnwt.7>.
- Bergsvik, Anders Knut. (2018). Caves and rockshelters in medieval Europe: religious and secular use. I: Bergsvik, K. & Dowd, M. (red.) *Caves and Ritual in Medieval Europe, AD 500-1500*. Oxford: Oxbow books. 32-62. <https://doi.org/10.2307/j.ctvh1dnwt.7>.
- Bourdieu, Pierre. (1999). *Praktiskt förnuft*. Översatt av Jordebrandt., S. & Glimdal., G. Göteborg: Daidalos.
- Bradley, Richard (2000). *An archaeology of natural places* New York: Routledge.
- Carelli, Peter. (2003). *Krappert och det feodala landskapet. Borgen, bygden och den medeltida bebyggelseutvecklingen i en nordvästskånsk socken*. Historia kring Krappert. Nyhamnsläge: Gyllenstiernska Krappertstiftelsen.
- Degnebol, H., Jensen, H. (1978). *Jomsvikingernes saga*. Köpenhamn: Gad.
- Fahlander, F., & Oestigaard, T. (2008). The Materiality of Death: Bodies, Burials, Beliefs. I: Fahlander, F., & Oestigaard, T (red.) *The Materiality of Death: Bodies, Burials, Beliefs*. Oxford: BAR Publishing. 1-16.
- Gustavsson, Karin. (1994). *Kullahalvön – odling och bebyggelsehistoria: en översikt av bygdens utveckling*. Höganäs: Stadsbyggnadskontoret.

- Hodder, Ian. (2012). *Archaeological Theory Today*. (red.). 2: a uppl. Cambridge: Polity Press.
- Hunt, John Dixon (2003) *The Picturesque Garden in Europe*. London: Thames & Hudson.
- Jennbert, Kristina. (2002). Landskapsarkeologi och det förhistoriska Kullaberg. Det frånvarande, föränderliga och närvarande landskapet. *Kullabygd LXXV*, 106-116.
- Jennbert, Kristina. (2005). *Sites and the Mental Landscape. Stone Age in the Kullen district, Northwestern Scania, Sweden*. Lund Archaeological Review 11-12 (2005-2006), 47–58.
- Jennbert, Kristina. (2005). Mellan stenålder och nutid på Kullen. I C. Bunte, B. Berglund, & L. Larsson (Red.), *Arkeologi och naturvetenskap*. Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen.
- Jennbert, Kristina. (2009). *Kullabergs grottor: Mellan istid och nutid, mellan humaniora och naturvetenskap*. Acta Archaeologica Lundensia. Series altera in 8o, vol. 59. Lund University: Department of Archaeology and Ancient History.
- Jennbert, Kristina. (2011). Scandinavian Cave Archaeology. *Cave and Karst Science*, 28, 144-150. British Cave Research Association.
- Jennbert, Kristina. (2011). Brunnby socken fram till 1862. *Höganäs historia: D. 1, Höganäs från stenålder till millennieskifte/ på uppdrag av kommunfullmäktige, utgiven av därtill utsedda kommitterade*. s. 11-20.
- Jennbert, Kristina. (2017). Fornsakssamlingen på Krapperup. *Kullabygd : Kullens hembygdsförenings årskrift, XC*, 113-123.
- Jennbert, Kristina. (2018). Samma ojämlikhet som idag. Kullabygden under järnåldern. *Kullabygd : Kullens hembygdsförenings årskrift, XCI*, 110-129.
- Johansen, Birgitta. (1997). *Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap*. Stockholm Studies in Archeology 14. Stockholm.
- Knarrström, Bo. (2000). Flinta I sydvästra Skåne: en diakron studie av råmaterial, produktion, funktion och fokus på boplatsteknologi och metalltida flintutnyttjanden. *Acta archaeologica Lundensia Series in 8o*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Küchler, Susanne. (1993). Landscape as Memory: The Mapping Process and its Representation in a Melanesian Society. In: B. Bender (ed.), *Landscape. Politics and Perspectives* (Providence/Oxford 1993) 85–106.

Lund, Julie. (2015). Living places or animated objects? Sámi sacrificial places with metal objects and their South Scandinavian parallels. *Acta Borealia* 32(1), 29–39.

Manker, Ernst. (1957). Lapparnas heliga ställen: kultplatser och offerkulter i belysning av Nordiska museets och landsantikvariernas fältundersökningar. *Acta Lapponica* 13, Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Nilsson, Eva-Marie & Ranby, Henrik. (2011) .Fiskeläget och byarna- Höganäs, Långaröd, Tjöröd och Hultabo fram till 1797. *Höganäs historia: D. 1, Höganäs från stenålder till millennieskifte/ på uppdrag av kommunfullmäktige, utgiven av därtill utsedda kommitterade*. s. 11-20.

Persson, M. (2014). *Minnen från vår samtid; Arkeologi, materialitet och samtidshistoria*. Diss. Göteborgs universitet. Stockholm: Billes Tryckeri AB. [gupea 2077 34975 3.pdf](#).

Ramsay, Margareta. (2007). *Berget och borgen: Kullabygden från istid till nutid: texter från utställningen på Krapperups Museum*. Krapperups Museum nr. 21. Nyhamnsläge: Gyllenstiernska Krapperupstiftelsen.

Ranby, Caroline. (2005). *Krapperup och skifteslandskapet: laga skifte och agrar bebyggelseomvandling i Brunnby socken, Skåne 1830–1870*. Nyhamnsläge: Gyllenstiernska Krapperupstiftelsen

Retzius, G. & H. Wallengren. (1903). *Arkeologiska undersökningar i grottor å Kullaberg i Skåne*. Ymer 1903:2: 144–161.

Robb, John, (2010). Beyond Agency. *World Archaeology*. 42, 493-520.
<https://doi.org/10.1080/00438243.2010.520856>.

Salomonsson, Bengt. (1959). *Stenåldersundersökningar på Kullaberg*. Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1959: 33–46.

Schnittger, Bror. & Rydh, Hanna. (1940). Grottan Stora Förvar på Stora Karlsö / undersökt av Lars Kolmodin och Hjalmar Stolpe; beskriven av Bror Schnittger och Hanna Rydh. *Arkeologiska monografier / Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Solli, Brit. (2002) . *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i Vikingenes tid*. Oslo: Pax.

Svedin, Uno. (1983). Naturen som symbol och materiell verklighet. I: *Naturen som symbol*. Red. Jens Allwood, Tore Frängsmyr, Uno Svedin. Stockholm: Liberförlag.

Söderberg, Bengt. (1995). Gårdstånga. Boplats- och bebyggelseämningar från stenålder till nyare tid. Arkeologiska för-, slut- och forskningsundersökningar. Skåne, Gårdstånga socken, Gårdstånga 15:1, RAÄ 14, *UV Syd Rapport 1995:7*. Lund.

Tell, Leander. (1955). *Underjordens vackra värld*. Stockholm: C. E. Fritzes Bokförlags Aktiebolag.

Tronde, Brita. (1985). Malmöhus län. Kommentarer och statistik. *Arkeologi i Sverige 1985*. RAÄ & SHM. Rapport RAÄ 1987:1. Stockholm.

Waern, Rasmus. (2011). *Stenarkitektur*. Stockholm: Balkong Förlag.

Westerdahl, Christer. (1983). *Kulturhistoria och grottor*. Stockholm: Sveriges Speleologförbund.

Wijkander, Klara. (1978). *Ortnamn på Kullaberg*, Höganäs: Kullens hembygsförening.

Åström, Lars-Erik. (1986) *Grottor i Sverige*. Helsingborg: AB Boktryck.

Internet

Länsstyrelsen Skåne (2020). *Kullaberg-Krapperup*. <http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/hoganas/Pages/Kullaberg-Krapperup.aspx> [2020-11-28]

Länsstyrelsen Skåne (2020). *Kullaberg*. <https://www.lansstyrelsen.se/skane/besoksmal/naturreservat/hoganas/kullaberg.html>.

Nationalencyklopedin (NE), sökord: "grotta", tillgänglig via: <http://www.ne.se/grotta>, [2020-11-30].

Riksantikvarieämbetet (2020). Fornsök. <https://app.raa.se/open/fornsok/> [2020-12-19]

Sveriges geologiska undersökning (2020). <https://www.sgu.se/> [2020-12-10]